

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı**

**MAARİF SALNAMELERİ'NE GÖRE CANİK SANCAĞI'NIN
EĞİTİM, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI (1313-1319)**

Hazırlayan

Sema DOĞRU

Danışman

Doç. Dr. Mehmet KÖÇER

Yüksek Lisans Tezi

Samsun 2015

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı**

**MAARİF SALNAMELERİ'NE GÖRE CANİK SANCAĞI'NIN
EĞİTİM, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI (1313-1319)**

Hazırlayan

Sema DOĞRU

Danışman

Doç. Dr. Mehmet KÖÇER

Yüksek Lisans Tezi

Samsun 2015

KABUL VE ONAY

Sema DOĞRU tarafından hazırlanan “Maarif Salnamelerine Göre Osmanlı Canık Sancağı’nın Eğitim, Sosyal ve Kültürel Yapısı” başlıklı bu çalışma 17.06.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans alışması olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

ye: Doç. Dr. Mehmet KER

ye: Yrd. Doç. Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

17.06.2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin proje aşamasından sonuçlanmasına kadar olan süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

17/ 06 / 2015

Sema DOĞRU

ÖZET

Öğrencinin Adı Soyadı	Sema DOĞRU
Ana Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
Danışman Adı	Doç. Dr. Mehmet KÖÇER
Tezin Adı	Maarif Salnamelerine Göre Canik Sancağı'nın Eğitim, Sosyal Ve Kültürel Yapısı (1313-1319)

XIX. yy da Osmanlı Devleti'nde Trabzon vilayetine bağlı Canik Sancağı'nda açılan okulların incelendiği araştırmanın ilk bölümünde Canik Sancağı'nın tarihi, Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısı ve buna bağlı olarak Canik Sancağı'nın nüfusu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; medreselerin doğuşu, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve Tanzimat sonrasında açılan eğitim kurumları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan salnameler ile ilgili bilgi verildikten sonra H.1313-1319/M.1898-1903 yılları arasında yayınlanan 4 salnamede, Canik Sancağı'nda bulunan eğitim kurumları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın eğitimi ve yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verilmiştir. Yine Maarif Salnameleri'ne göre Canik Sancağı'ndaki gayrimüslim mektepler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Canik Sancağı'nda sosyal ve kültürel hayat bağlamında kütüphaneler ve matbaalara değinilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Maarif Salnamesi, Canik, Eğitim, Osmanlı, Gayrimüslim.

ABSTRACT

The first part of the study, in which the schools opened in Canik Sanjak located in Ottoman Trabzon province is examined, is consist of information about history of Canik Sanjak, Ottoman Empire's population structure and accordingly Canik Sanjak's population structure.

In the first part; information is given about the rise of madrasas, education in Ottoman Empireand educational institutions opened after reforms. Additionally, following the analyze of yearbooks forming the basis of the study, detailed information about educational institutions in the Canik Sanjak, gathered from four yearbooks published between the years H.1313-1319/M.1898-1903,is included.

In the second part, the education of non-Muslim subjects of the Ottoman Empire and arrangements in related fields is examined. Again, information about Muslim schools in Canik Sanjak according to education yearbooks is included.

In the third part of the study, the libraries and press houses is mentioned in the context of social and cultural life in Canik Sanjak.

KEYWORDS: Education Yearbook, Canik, Education. Ottoman, Non-Muslim.

ÖNSÖZ

Tarih biliminin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen, bugün yıllık olarak ifade ettiğimiz salnameler, yazılmış olduğu dönemi idari, mali, demografik, eğitim, sosyal, kültürel gibi pek çok yönden aydınlatan temel eserlerdir. Çalışmada temel olarak Canik Sancağı salnameleri değerlendirilmiştir. Ulaşılan sayısal veriler, Canik Sancağı'nın kazalarının ve merkezinin eğitim durumu hakkında bir fikir edinmemizde etkili oldu. Çalışmamızın kapsadığı tarihler, Osmanlı Devleti'nde bozulmaların yaşandığı ve bu bozulmaların reformlarla bertaraf edilmeye çalışıldığı dönemdir. Bu olumsuz koşulların eğitime yansımaları yadsınamaz. Bu olumsuzluklar, hem devlet kadrolarındaki değişimlerde hem açılan okullarda hem de öğrenci değişimlerinde gözlenmektedir. Çalışmamızda öğrenci sayıları ve kadrolardaki değişimlerde bu durum açıkça gözlenmektedir. Çalışmanın ana kaynağını salnameler oluştursa da farklı eserlerle dönemin siyasi ve idari yapılanması, nüfusu ve Osmanlı'daki eğitim sistemine değinilerek zenginleştirmeye çalıştık.

Bu çalışmamda bana desteğini ve güler yüzünü esirgemeyen çok kıymetli hocam Doç. Dr. Mehmet KÖÇER' e, maddi ve manevi varlığını hep arkamda hissettiğim aileme, çalışmam sırasında yardımlarıyla her zaman yanımda olan değerli arkadaşlarım İbrahim AYDOĞDU, Hasan ERSOY, İlyas SANCAK ve İlker UZMAN' a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv

GİRİŞ

1.Canik Sancağı'nın Tarihi Gelişimi.....	1
2.Osmanlı Nüfus Sayımı.....	2
3.Canik Nüfusu.....	4

1.BÖLÜM

1.Medreselerin Doğuşu.....	7
2.Osmanlı Devleti'nde Eğitim.....	8
3.Tanzimat Sonrası Açılan Okullar.....	13
3.1.Sıbyan Mektepler.....	13
3.2.Rüştiyeler.....	15
3.3.İdadiler.....	16
3.4.Sultaniler.....	17

2.BÖLÜM

1.Salnameler.....	19
2.Canik Sancağı'nda H.1313-1314/M.1898 Maarif Salnameleri'ne Göre Eğitim	21

3.Canik Sancağı'nda H.1314-1315/M.1899 Maarif Salnameleri'ne Göre Eğitim	26
4.Canik Sancağı'nda H.1315-1316/M.1900 Maarif Salnameleri'ne Göre Eğitim	32
5.Canik Sancağı'nda H.1318-1319/M.1903 Maarif Salnameleri'ne Göre Eğitim	41

3.BÖLÜM

1.Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Eğitiminde Yapılan Düzenlemeler.....	51
1.1.II.Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslim Eğitim ve Yönetimi.....	55
1.2.H.1313-1319/M.1898-1903 Maarif Salnameleri'ne Canik Sancağı'nda Gayrimüslim Mektepler.....	61

4.BÖLÜM

1.Canik Sancağı'nda Sosyal ve Kültürel Hayat.....	64
1.1.H.1313-1319/ M.1898-1903 Maarif Salnameleri'nde Kütüphaneler.....	64
1.2.H.1313-1319/M.1898-1903 Maarif Salnameleri'nde Matbaalar.....	68
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	75

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.	:Miladi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TALİD	: Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

1. CANİK SANCAĞI'NIN TARİHİ GELİŞİMİ

Samsun şehrinin MÖ VI. asrın ortalarında kurulduğu ve ilk isminin Amisos olduğu ileri sürülmektedir. Şehir tarihi süreç içerisinde değişik uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. MÖ 370 yıllarında İran hâkimiyeti altına girmiş, Büyük İskender'in İranlıları yenmesi üzerine burada muhtar bir idare kurulmuştur. İskender'in ölümünden sonra şehir Romalılar tarafından MÖ 71 yılında ele geçirilmiştir. Romalılar, mevcut yerleşmeyi yakıp, yerine yeni bir şehir inşa etmişlerdir. Baştan inşa edilen şehre yine Amisos ismi verilmiştir. Romalılar döneminde Anadolu'dan gelen yün, şarap ve maden gibi ticari ürünler denizyoluyla Amisos'tan Avrupa'ya naklediliyordu. Romalılardan sonra Bizans İmparatorluğu şehre hakim olmuş ve şehir ticari fonksiyonunu bu dönemde de devam ettirmiştir.

İslamiyet'in doğuşundan sonra Arapların Anadolu'ya yaptıkları akınlar, Karadeniz kıyılarına kadar yayılmıştır. Bu akınların en büyüğü 863 yılında Malatya emiri Ömer Bin Abdullah al-Akta (eli kesik) tarafından yapılmıştır. Bu akın sonucunda şehir zapt ve yağma edilmiş ise de Bizans İmparatorluğu Arapları şehirden uzaklaştırmayı başarmıştır. Bundan sonra şehir Anadolu Türkleri tarafından fethedilinceye kadar bir ticaret merkezi olarak yaşamaya devam edecektir. Malazgirt Savaşı sonrası Danişmentliler yerleşmiş oldukları topraklardan Canik kıyılarına akınlar yapmışlar ve Kızılırmak ile Yeşilirmak arasındaki bölgeyi istila etmişlerdir (Darkot,1988, s. 172-173). Fakat bu istila çok uzun sürmemiştir. Daha sonra şehir Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından zapt edilmiştir. Amisos'u alamayan II. Kılıç Arslan, bu şehrin yakınında "Müslüman Samsun" u kurmuştur. II. Kılıç Arslan ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırdıca Samsun, Rükneddin Süleyman Şah'a düşmüştür. Samsun bir Türk beldesi olduktan sonra, Hıristiyan Amisos önce Bizans, XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren de Ceneviz müstahkem beldesi olmuştur. Türkler bundan sonra Amisos'a "Kafir Samsun", "Gavur Samsun" veya "Kara Samsun" adını vermişlerdir. Kara Samsun adı, Amisos harap olduktan sonra günümüze kadar devam etmiştir (Yolalıcı,1998,s.11). Selçuklular zamanında Müslüman Samsunlular, Amisos Hıristiyanlarından denizcilik alanında yararlanmışlardır (Darkot,1988, s. 172). Selçukluların kurmuş oldukları Samsun şehri Kalyon burnu civarında bulunuyordu. Hem Selçukluların kurduğu Samsun şehri,

hem de Amisos şehri surlarla çevriliydi (Yolalıcı,1998, s.11). Ayrıca özellikle Arap kaynaklarında Samsun şehrinin meşhur bir liman ve ticaret merkezi olduğu belirtilmektedir. Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla beylikler kurulmuş ve bu beyliklerden olan Kubadoğulları zamanla Samsun'a hâkim olmuştur.

Kubadoğulları'nın elinde bulunan Samsun Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti Fetret Devri'ne girmiş ve Samsun İsfendiyaroğulları'nın topraklarına katılmıştır (Yolalıcı, 1998, s.12). Daha sonra 1419 yılında Çelebi Mehmet tarafından Samsun tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde aynı Cenevizliler de Samsun'da bulunuyordu. Şehir tekrar Osmanlı hâkimiyetine girince, Cenevizliler şehri ateşe verip gemilerle kaçmışlardır. Kül yığını haline gelen şehir uzun bir süre kendine gelememiştir (Darkot, 1988, s.175).

Samsun, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra XIX. yüzyıl ortalarına kadar önemsiz bir iskele olarak kalmıştır. Samsun'un önemini yitirmesindeki en önemli etken idari yönden maruz kaldığı bozukluklardır. Bölgenin ileri gelenlerinden Canikli Ali Paşa ve ondan sonra muhassılığa getirilen Haznedar zadeler ailesi şehri iyi idare edememişler, bölgede eşkıyalık faaliyetlerini önleyememişlerdir. Buna bir de Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Kırım'ın elden çıkması eklenince şehrin önemi iyice azalmıştır. Ancak XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Samsun gelişmeye başlamıştır. Tütün ekiminin başlaması ve buharlı gemi işletmesinin Karadeniz'de de başlaması bu gelişmede en önemli eken olmuştur (Yolalıcı, 1998, s.13).

2. OSMANLI NÜFUS SAYIMI

Osmanlı Devleti, kuruluş devrinden itibaren yeni fethettikleri yerlerin hemen sayımını yapmış ve değişiklikleri tespit etmek üzere de yaklaşık otuz yılda bir bunları yenilemiştir. Bu devirlerde tahrirlerin gayesi tımarların dağılımı ve vergi mükelleflerinin tespitidir. Bundan dolayı ancak vergi mükellefi olma yaşına gelmiş olan yetişkin erkek nüfus kaydedilmiştir (Kütükoğlu,2010,s. 1). Dolayısıyla bu bir nüfus sayımı sayılmazdı. Çünkü böyle bir sayımla imparatorluğun gerçek nüfusunu tespit etmek mümkün değildir (Elibol, 2007, s. 141). XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlerden elde edilen rakamlarla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu nüfus

potansiyelini aşağı-yukarı tahmin etmek m¼mk¼nd¼r. Ancak bu uygulamadan XVII. y¼zyılda tamamıyla vazgeçilmiŐtir (Karpata, 2008, s.41). Bundan dolayı Osmanlı n¼fus yapısıyla ilgili g¼venilir ve ayrıntılı bilgiler Tanzimat d¼neminden itibaren elde edilmeye başlamıştır (Elibol, 2007, s.13). N¼fus ve n¼fusun etnik-din¼ dağılımlına y¼nelik kapsamlı ve ayrıntılı bilgi veren d¼zenli n¼fus tahrirleri yalnızca 1830'dan 1914'e kadar yapılmıştır (Karpata, 2008, s.42).

Sultan II. Mahmut'un saltanatında yeniçeriliğin lağvedilip, Asâkir-i Mans¼re-i Muhammediye'nin kuruluşundan sonra bir tarafta askerlik çağında olanların, diğer taraftan vergi m¼kelleflerinin doğru bir Şekilde tespiti için bir n¼fus sayımı yapılmasına teŐebb¼s edilmiştir. Bu sayıma ilk olarak İstanbul'dan başlanmış fakat 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin çıkıŐından dolayı sayımın devam etmesi imkansız hale gelmiştir. Harbin bitiminden sonra sayım işi tekrar g¼ndeme gelmiş ve 1830 yılında sayım tekrar başlamıştır. 1830 sayımı b¼t¼n Osmanlı topraklarında aynı zamanda baŐlayıp bitmiŐ değildir. Bazı yerlerin sayımı 1831 yılına sarkmıŐtır. Her ne kadar sayım gerekçesi olarak sadece halkın adil vergilendirilmesi esas g¼sterilmiŐse de zaman içinde elde edilen n¼fus kayıtlarından yeni kurulmuş orduya asker toplamada da yararlanıldığı g¼r¼lm¼Őt¼r (Karal, 1997, s.7). Sayım memuru olarak atananların çoğunun ilmiye sınıfına mensup kişiler olduğu g¼r¼lmektedir. Daha önceleri yapılmış olan toprak yazım iŐlemlerinde de aynı Şekilde hareket edilmiştir. N¼fus M¼sl¼man, gayrim¼slim Şeklinde sınıflandırılmıŐ, ayrıca çoğu yerde sayılanların meslekleri de belirtilmiştir (adırcı, 2011, s.122). Eski sayımlarda üretici olmayanlar, devlete vergi vermeyenler, yetimler, ergenlik çağına gelmemiŐ Hıristiyanlar, akl¼ ya da fiziksel öz¼rl¼ler ya da askerlik hizmeti ile y¼k¼ml¼ olmayan bireylerle ilgilenilmemiŐ, bunların kayıtlara geçirilmesi d¼Ő¼n¼lmemiŐtir (Kaplanoğlu, 2013, s.14). Oysa 1831 yılı ilk n¼fus sayımında kadınlar dışında yeni dođmuŐ olanlar da dahil t¼m erkekler kayıt altına alınmıŐtır. Erkek sayısına g¼re kadın mevcudunu aşağı yukarı tahmin etmek m¼mk¼nd¼r. B¼ylece sayımın yapıldığı b¼lgenin n¼fusunu belirlemek daha kolaylaŐmıŐtır. Aynı zamanda bu sayım, yaklaşık olarak da olsa Anadolu ve Rumeli'nin demografik durumuyla bu y¼relerin n¼fusunda M¼sl¼man olan ve olmayanların oranının belirlenmesi açısından yararlı olmuştur (Karal, 1997, s.7). Erkek n¼fusun sayımı genel olarak din esasına

göre yapılmıştır. Müslüman olmayan halk reaya olarak ifade edilmiştir (Karal, 1997, s.20-21).

Bu nüfus sayımından daha ayrıntılı bir sayım ise 1844 yılında yapılmıştır. Bu sayımda her ailenin elindeki mal dökümü dışında, tahmini gelirleri de yazılmıştır. Bu nedenle bu sayım defterlerine “Temettuat Defterleri” denmiştir. XIX. yüzyıldaki diğer bir nüfus sayım teşebbüsü 1874’tedir. Tahrir prensiplerini belirleyen talimatnameler hazırlanmış, padişahın iradesi sâdır olmuş fakat tahrire başlanamadan 1875’te Bosna-Hersek ayaklanması vuku bulmuştur. Bunun ardından padişah değişikliği ve kanuni esasının ilanı, onu takiben başlayan Osmanlı-Rus harbi ve neticesinde Balkanlardan Anadolu’ya olan göçler, sayımın bir süre geri bırakılmasına sebep olmuştur. 1881 yılında sayım tekrar gündeme gelmiştir. Bu sayımın özelliği, sadece erkek değil, kadınların da sayılmasıdır (Kütükoğlu, 2010, s.5). Bu sayımlardan sonra 1882-1893, 1906 ve 1914 tarihlerinde de nüfus sayımları yapılmıştır. Bu sayımlar önceki sayımlardan daha başarılı olmuştur (Karal, 1997, s.20-21).

2. CANİK NÜFUSU

Osmanlı tahrir defterleri Samsun şehrinin XV. ve XVII. yüzyıllardaki mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgiler içermektedir. Samsun’da 1485 yılında bulunan mahalleler şunlardır: Hızır Bey Mescidi (Cami-i Hızır Paşa), Pazar kapı Mescidi, Köhne Mescid, Meğde Kapısı Mescidi, Yeni Cami (Hacılar/Sadi Bey), Şeyh Hamza, Kethüda Hüseyin Bey Mescidi, Has Bey Mescidi, Yenice Mescid ve Debbeğan’dır. Ayrıca seksen bir neferden oluşan Rum ve seksen dört neferden oluşan Ermeni cemaatiyle, Cenevizlilerin kalıntısı olan altı kişilik bir grup mevcuttu. Şehrin nüfusu 492 neferden (1500 kişi) ibaretti. 1520’de bu sayı 408’e düşmüştür. 1576’da bu sayı 542 nefer oldu (1800 kişi).

1642 tarihli avarız haneleri sayımına göre kasaba yakınındaki Kadıköy’de oldukça kalabalık bir gayri Müslim nüfus (94 nefer) varlığını devam ettirirken, büyükçe bir köy durumuna düşen Samsun’da gayri Müslim cemaat kalmamış, sadece bir Müslüman mahallesinde iki nefer zimmî yazılmıştır. 1813-1814’te Anadolu’yu gezen Mc Donald Kinner’e göre nüfus 2000 kadardı. 1836’da J. Brunt şehir

nüfusunu 10. 000 olarak tahmin etmektedir. 1838’de şehri ziyaret eden Henry Suter’e göre, kasabada 450 Türk, 150 Rum aile vardı. 1847’de şehre gelen Osmanlı seyyahı Ferruhan Bey’e göre 500 Türk, 240 Rum, 60 Ermeni ve birkaç Avrupalı hanesi vardı. Toplam nüfus ise 6000 kadardı.

XIX. yüzyılın sonlarında Şemseddin Sami (1890’ların başında) Samsun nüfusunun 11. 000 civarında olduğunu ve bunun üçte birinin Müslüman, geri kalanının Rum, Ermeni vb. ’den oluştuğunu bildirmektedir (Öz,2011,s.2-3).

1831 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Anadolu’nun toplam nüfusu 1.995.215’i Müslim, 359.379’u Rum olarak gösterilmiştir. Canik sancağında ise 40.935 Müslüman’a karşı, 14. 808 Ermeni ve Rum yaşamaktaydı. 1872-1874 yıllarında Trabzon’da Canik sancağında Müslüman nüfus 764. 160 iken, gayr-i Müslim nüfus 173. 543’idi. 1877-1878’de ise Canik sancağının toplam nüfusu 129. 929’idi. 1893 Osmanlı genel sayımı sonuçlarına göre Canik sancağında 210. 193 Müslüman nüfusa karşılık, 64. 648 Rum, 18. 028 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. 1906 nüfus sayımı sonuçlarına göre de Canik Sancağında Müslüman nüfus 252. 957, Rum nüfus ise 91. 218’idi (Yazıcı, 2012, s.262-263). 1900-1904 yılları arasında Trabzon Vilâyet Salnâmeleri’ne göre, ortalama rakamlarla Canik sancağı merkez ve kazalardaki İslam ve Rum nüfusları şöyleydi: (Yazıcı, 2012, s. 271).

	İslam Nüfusu	Rum Nüfusu
Samsun	36. 271	39. 650
Bafra	40. 703	24. 058
Çarşamba	49. 893	2. 946
Ünye	51. 188	4. 569
Fatsa	29. 214	2. 002
Terme	19. 195	524
Toplam	226. 464	73. 743

Canik sancağının 1914 yılı genel nüfus durumu şöyledir (Yazıcı, 2012, s.271).

İslam	265. 950
Grek	98. 739
Ermeni	28. 576
Diğer	37
Toplam	393. 302

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır. Ancak fermanın yayınlanmasından yaklaşık altı yıl sonra bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Tanzimat döneminde eğitim alanında yenileşmeye gidilmesinde başlıca üç faktör etkili olmuştur. Bunlar: a) Tarihi gelişim süreci içerisinde ülkede yeniliklerin gerekli bir ihtiyaç olması ve halkın eğitilmesinin devlet ve hükümetin önemli bir görevi olarak görülmesi. b) Osmanlı yönetimi ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunun kazanılmak istenmesi. c) Avrupa devletlerinin baskısıdır.

Tanzimat döneminin eğitim politikasının, "Osmanlılık" politikasına dayandığı görülmektedir. Yeni okullar açılacak; Müslim, gayri Müslim herkes burada aydınlanıp Osmanlılık bilincine erişecekti (Koçer, 2008, s.117). Netice itibariyle Tanzimat döneminde eğitim alanında da köklü değişikliklere gidilmiştir. Lale devrinden itibaren eğitim alanında meydana gelen batıya yöneliş, Tanzimat döneminde tam manasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri devam eden sıbyan mekteplerine bir takım düzenlemeler getirilmiş, rüştiyeler, idadiler, sultaniler ve darülfünun açılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEDRESELERİN DOĞUŞU

Medrese, okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak'' anlamına gelen ders (dirase) kökünden bir mekân ismidir (Bozkurt, 2003, s.323). Medresenin fiziki bir mekân olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat bazı araştırmacılar medresenin doğuşunu Hz. Peygamber dönemine kadar götürmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber döneminde eğitim işleri Sufha Ashabı denilen yerde yapılıyordu. Dolayısıyla bu durumu göz önünde bulunduran araştırmacılar medreselerin ortaya çıkışını buraya kadar dayandırmaktadır (Akgündüz, 2012, s.17). Fakat Sufha Ashabı fiziki mekân olarak sadece tedris için ayrılmış bir yer değildi. Burada tedrisin yanında İslam dinin gereği olan ibadetler de yapılıyordu. Dolayısıyla bu durum daha sonraları eğitim işlerinin camilere taşınmasına sebebiyet vermiştir. Camilerde yapılan eğitim bir müddet sonra bir takım rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuş ve eğitim işleri ayrı bir mekân haline gelen medreselere kaymaya başlamıştır. Bunun sebeplerine baktığımızda; camiler her şeyden önce ibadet yerleriydi. Zamanla ders kümeleri camilerde birleşmeye başlayınca, camiler hem ders hem de ibadet vazifesini bir arada yürütemez oldular. Özellikle tedris esnasında müderrisin anlatımından başka karşılıklı soru-cevap ve hatta tartışmayı bünyesinde toplayan dersler okutulmaya başlanmıştı. Öncelikle ibadet yeri olduğu için sükûnetin gerekli olduğu camilerin bu gürültülü havadan kurtarılması ihtiyacı medreselerin doğmasına sebep olmuştur (Bilge, 1984, s.1). Fakat eğitim işinin caminin dışına çıkarılmasıyla hemen medreseler oluşturulamamıştır. Eğitim işleri bir müddet vakıf müesseseleri olan Mescid (Eyice, 1988, s.20), Tekke (Kara, 2008, s.107), Zaviye, Kütüphane (İleri, 1998, s.121) gibi yerlerde yapılmaya devam etmiştir. Bundan sonraki süreçlerde medreseler devlet eliyle yapılmaya başlanmış ve gün geçtikçe yaygınlaşıp gelişen örgün bir eğitim kurumu haline gelmiştir.

Karahanlılar Devleti döneminde ilk defa devlet teşvikiyle medreseler yapılmıştır. Fakat medreselerin teşkilatlı bir yapıya bürünmesi Selçuklu Devleti dönemine rastlamaktadır. Bunların başında da Alp Arslan'ın veziri Nizâm'ül-Mülk tarafından

Bağdat ve Nişabur'da açılan Nizamiye Medreseleri'dir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye Medreseleri açılmıştır. Açılan bu medreselerin devamlılığını sağlamak için Nizâm'ül-Mülk vakıflar kurdu; âlimlerin ve talebelerin geçim kaygısı taşımadan ilimle uğraşmalarını sağlamıştır. Bu sistemle ilmi seviyelerini yükselten Selçuklular, Şii Fatimîlerin Kahire'de kurdukları Dârü'l-Hikme vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetlerine de karşı koyabilmişlerdir (Bozkurt, 1996, s.324). Büyük Selçuklulardan sonra, gelenler de onların kurmuş oldukları sistemi devam ettirmişlerdir. Türk Atabeklerinden Nureddin Zengi, Şam, Halep, Hama, Hıms gibi yerlerde medreseler inşa ettirmiştir. Eyyübiler Devleti döneminde Selahaddin Eyyübi ve diğer Sultanlar, emirler, nüfuzlu devlet adamları ve zengin kişiler tarafından Mısır, Kudüs, Suriye, Hicaz ve Yemen'de birçok medrese inşa edilmiştir. Bundan dolayı Nizamü'l-Mülk'ten sonra en çok medrese kurmakla ün kazanan kişi Selahaddin Eyyübi olduğu belirtilmektedir (Yıldız, 1998, s.84).

Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Anadolu'da ilk medresenin Tokat, Niksar, Kayseri gibi yerlerde Danişmendoğulları tarafından kurulduğu bilinmektedir (Ergün, 2014, s.151). Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise medrese yapılması geleneği devam ettirilmiş; bütün şehirlerde her biri ilim kaynağı olan, zengin vakıflarla desteklenmiş muhteşem medreseler inşa edilmiştir (Akgündüz, 2012, s.18).

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese olarak Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu, İznik Orhaniyesi adını taşıyan İznik Medresesi'dir. Bu medreseye ilk müderris olarak Dâvûd-i Kayserî atanmıştır. 1326'da Bursa'nın fethedilmesinden sonra Orhan Gazi buraya da bir medrese yaptırmıştır (İpşirli, 2003, s.327). İznik'teki medrese ile kurulmaya başlayan Osmanlı medreseleri zaman içinde uzmanlaştı ve farklılaşarak kademelendi. Çelebi Sultan Mehmet'in Bursa'da kurduğu Sultaniye Medresesi Osmanlı medresesi için bir kademe oluşturdu (İlkin-Tekeli, 1999, s.14). Yıldırım Bayezid'in 14. yüzyılın sonuna doğru Bursa'da kurduğu Darüşşifa Osmanlıların ilk

hastanesi ve tıp medresesi olmuştur. II. Murat Edirne’de Saatli Medrese, Üç Şerefeli Medrese ve bir de Darülhadis Medresesi kurdurmuştur (Bilge, İstanbul, 1984, s.8).

İstanbul’un fethinden bir müddet sonra kentin imarına başlanmış ve Fatih Sultan Mehmet tarafından Sahn-ı Seman Medreseleri inşa edilmiştir. Sahn-ı Seman Medreselerine talebe yetiştirmek için “tetimme” adı verilen sekiz medrese daha yaptırılmıştır. Sahn-ı Seman ve tetimme medreseleri kurulduktan sonra ülkedeki değişik medreseler bir sistem içinde toplanmış ve derecelerine göre sınıflandırılmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırmaya baktığımızda umumi ve ihtisas medreseleri karşımıza çıkmaktadır. Umumi medreseler devlet hizmetinde istihdam edilen kadı, müderris ve müftüleri yetiştirmek amacıyla tesis edilmişlerdir. İhtisas medreseleri ise Dârülhadîs, Dârü’t-tıp ve Dârü’l-kurra gibi, medresede okutulan ilimlerden sadece birinin öğretilmesini hedef almakta ve buna mahsus metodlarla tedris faaliyetlerine devam etmekteydi (Akgündüz, 2012, s.21-22). Bununla beraber Fatih döneminde eğitimle ilgili ilk düzenlemeler yapılmış ve medreseler derecelere ayrılmıştır. Medreselerdeki bu derecelendirmede okutulan dersler dikkate alındığı gibi medreselerin kuruluş zamanı, müderrislerin maaşları, kurucularının statüsü ile şahsiyet ve unvanları da göz önünde bulundurulmuştur. Medreselerin derecelendirilmesi şöyledir: 1) Haşîye-i tecrid (müderrisi yevmiye olarak günde 20-25 akçe alır), 2) Miftah (müderrisinin yevmiyesi 30-35 akçe), 3) Kırklı (telvih) medreseler (müderrisinin yevmiyesi 40 akçe), 4) Ellili (hariç) medreseler (müderrisinin yevmiyesi 50 akçe), 5) Dahil medreseleri, 6) Sahn-ı Seman ve 7) Altmışlı medreseler olmak üzere yedi kademeye ayrılmıştır (Taşdemirci, 1989, s.524). Sahn-ı Seman Medreselerine girmek isteyenler; ilk önce ulemadan birinin (hariç sayılan) derslerine devam ederek ilk bilgileri aldıktan sonra onun kılavuzluğu ile üst dereceli bir müderrisin (dâhil) derslerini okur ve ondan da tahsil görüp mesleki bilgisinin yükseldiğini ispat ettiği takdirde medresenin musıla-i sahn denilen kısmında eğitimine devam ederdi. Musıla-i Sahn-ı bitirdikten sonra Sahn-ı Semana başvurur ve müderrislerinin de vermiş olduğu icazetler göz önünde bulundurularak Sahn-ı Semana kabul edilirdi (Köksal, 1963, s.39).

Sahn-ı Semân ya da Medâris-i Semâniye denen sekiz yüksek düzeydeki medresenin her birinin 19 hücresi (oda) bulunuyordu. Sekiz müderrisin birer odası ve elli akçe gündeliği vardı. Her medresede bir odası ve beş akçe gündeliği bulunan, ekmek ve çorba verilen birer muid (müderris yardımcısı) vardı. Ayrıca her medresenin 15 odasına ikişer akçe gündelik, ekmek ve çorba verilen birer danişmend yerleştirilmişti. Geri kalan iki oda, kapıcılara ve ferrâş denilen temizlikçiye ayrılmıştı. Tetimme Medreseleri ya da Mûsıla-i Sahn denen sekiz medrese ise ortaöğretim düzeyinde idi. Her bir medresede 11 oda vardı ve her odaya suhte (softa) denen ortalama üç öğrenci yerleştirilirdi. Odaların mumla aydınlatılması ve öğrencilerin bazı ihtiyaçlarının karşılanması için her birine biraz para veriliyordu. Öğrenciler yemeklerini imârette parasız olarak yiyorlardı. Tetimmelerde muidler ve en seçkin danişmendler ders okuturdu (Akyüz, 2012, s.65). Bu şekilde kademelendirilen Fatih Medreseleri, bilimde daha da ilerlenmesi ve İstanbul'un bir kültür şehri olması yolunda da adımlar atarak, dönemin ünlü bilim adamlarını İstanbul'a getirtmiştir. Semerkant'ta Uluğ Bey döneminde bulunan Bursalı Kadızâde'nin öğrencisi olarak yetişmiş Ali Kuşçu'yu (İlkin, Tekeli, 1999, s.15) İstanbul'a getirtmesi son derece önemlidir. Ayrıca Molla Zeyrek, Ali Tûsî, Molla Abdülkerim (Eyice, 1979, s.79) gibi âlimlerin de bu medresede müderrislik yatığı bilinmektedir. Fatih, medreselerin eğitim programlarını da yeniden düzenleterek dini ilimlerin yanı sıra aklî bilimleri de programa ekletmiştir.

Osmanlı medrese teşkilatında ikinci defa en önemli düzenleme Kanuni (1520-1566) devrinde, 1559'da Süleymaniye Medreseleri'nin açılmasıyla Sahn-ı Semân'ın üzerinde bir Dârü'l-Hadîs (Akgündüz, 2012, s.20) ve çeşitli müstakil medreselerin ilave edilmesiyle yapılmıştır. Bu gibi gelişmelerle İstanbul medreselerindeki eğitim on iki dereceye ayrılmıştır. Bunlar; 1. İbtidâ-i Hariç, 2. Hareket-i Hariç, 3. İbtida-i Dâhil, 4. Hareket-i Dâhil, 5. Musıla-i Sahn, 6. Sahn-ı Semân, 7. İbtidâ-i Altmışlı, 8. Hareket-i Altmışlı, 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Havâmis-i Süleymaniye, 11. Süleymâniye ve 12. Dârü'l-Hadîs'tir (Chambers,2013,s.194). Bunlardan aşağı olan kırklı, miftâh, hâşiye-i tecrîd medreseleri dereceye dahil değildir (Eyice,1979,s. 74). Sahn-ı Semân ve ardından Süleymaniye Medreseleri'yle Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bundan sonra devletin her vesile ile yeni medreseler teşkil ve teşvik

ettiği görülmektedir (İpşirli, 2003, s.328). Bu teşvik neticesinde medrese yapımı gerek devlet eliyle, gerekse zengin ve varlıklı kişilerin desteğiyle devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ortalarından itibaren resmî manada eğitim veren önemli bir kurum da Enderun Mektebidir. Bu kurum genel manada idarî ve askerî kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilmiştir. Enderun'un II. Murat veya Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulduğuna dair iki farklı görüş vardır. Fakat II. Murat döneminde Edirne Sarayı'nda teşkil edildiği, ancak gerçek teşkilata Fatih döneminde kavuştuğu söylenmektedir (İpşirli, 2003, s.185). Enderun'un kaynağı devşirmeye dayanmaktadır. Hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar, öncelikle Türk ailelerin yanında Türkçe'yi, İslamî esasları ve adabı öğrenirlerdi. Daha sonra hazırlık saraylarına gönderilirdi ve eğitimlerine buralarda devam ederlerdi. Bu saraylar Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve İskender Çelebi Sarayı'ydı. Bu saraylarda eğitim sürerken göze giren ve başarılı olanlar Saray-ı Hümayun'a alınırlar, öbürleri bu saraylarda eğitimlerini tamamlarlar ve derecelerine göre Yeniçeri Ocağı, Sipahi Ocağı vb. görevlere gönderilirlerdi (İlkin, Tekeli, 1999, s.19). Enderun-ı Hümayun'a geçenlerin eğitimleri, kendi aralarında bir kademelenmesi bulunan Büyük ve Küçük Oda, Doğancı Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Odaları'nda devam ediyordu (İpşirli, 2003, s.186). Buradaki eğitimin tamamlanması, çıkma kanununun uygulanmasıyla olurdu. Kanuni zamanında yapılan bu düzenleme, terfi usullerini sağlam kurallara bağlamıştı. Askerî sistemde kadroların boşalması, yeni padişahın cülusu vb. nedenlerle çıkma fermanı çıkartılınca, her odada 20-30 kişi bırakılır, kıdemliler bir üst odaya ya da dış göreve çıkarılır, odalar bir alt kademedeki gelenlerle yeniden düzenlenirdi. Her odadan çıkarılanların getirileceği görevler genel olarak belliydi. Burada eğitim hayatını bitirenlere üstünde padişahın tuğrası bulunan bir diploma verilir ve görevlerine başlarlardı. XVII. yüzyılın ortalarına kadar iyi bir şekilde işleyen bu kurum da diğer birtakım kurumlar gibi bozulmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde açılan modern okulların, bürokrasi kadrosunu yetiştirmeye başlamasıyla Enderun Mektebi önemini iyice yitirmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde tamamen ortadan kalkmıştır.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin her yönüyle iyi işleyen bir sisteme sahip olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bu iyi işleyen sistemin, XVI.

yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini, bundan sonra değişik alanlarda bir takım bozulmaların baş gösterdiğini belirtmektedirler. Diğer alanlarda meydana gelen bozulmalardan eğitim sisteminin en önemli organı olan medreselerin de etkilendiğini ve bu alanda da bozulmaların başladığını söyleyebiliriz. Bu bozulma nedenleri: a) Aklî ilimlerin terk edilerek, bunların yerine tamamen naklî ilimlerin geçmesi, b) Medreseler kanununa aykırı yapılan usulsüzlükler (müderris tayinlerinde rüşvet, iltimas, büyük ulema çocuklarının kaydırılması, tedris görevinde ihmalkârlık vs.), c) Anadolu ve Rumeli’den bazı kişilerin bölge ileri gelenlerinden bazılarına itaat ederek onların yardımıyla medreselerde tahsil görmeden ilmiye yoluna girmiş olmaları, d) Rüşvet, e) İlim sahibi olanların ve cahillerin, derece ve kıymetinin ölçülememesidir (Sarıkaya, 1999, s.23-39). Bir taraftan devam eden usulsüzlükler, diğer taraftan aklî ilimlerin kaldırılması gün geçtikçe medreselerde büyük gerilemeye neden olmuştur.

Sultan III. Murat, III. Ahmet ve I. Mahmut devirlerinde medreselerin ıslahına yönelik birtakım girişimlerin olduğu bilinmektedir. Fakat bu girişimler sonuç vermemiş, vaziyet daha da kötüye gitmiştir. Bu durum Osmanlı ilminin hızla ilerleyen Batı karşısında geri kalması neticesini doğurmuştur. Batı ile aradaki açığı kapatmak için Mühendishane ve Tıbbiye gibi okullar açılmış fakat bunlardan da yeterli verim alınamamıştır. Sultan III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde de birtakım ıslahat çalışmaları söz konusudur. III. Selim döneminde imtihansız mülâzemet ve müderislik verilmemesi üzerinde durulmuştur. II. Mahmut devrinde, ıslahatı gerçekleştirmeye çalışan Şeyhülislamın bizzat yaptığı yanlışlıklar dolayısıyla başarı sağlanamadığı bilinmektedir (Kütükoğlu, 2000, s.11). Tanzimat Dönemi’nde de bir takım ıslahat çalışmaları yapılmış fakat rüştiye, idadi ve darülfünun gibi okulların açılmasıyla memuriyet sistemi değişmiştir. Dolayısıyla medresede yetişen “hoca”nın yerini, bu okullarda yetişen “öğretmen” almaya başlamıştır. Bu durum zaten kötü durumda olan medreseleri daha da kötüye götürmüştür. I. Meşrutiyet Dönemi’nde medreselerin ıslahı fikri, ciddi olarak ortaya atılmıştır. İlk resmî teşebbüs Fatih Tâhâne Medresesi’nde yapıldı ve ders vekili Halis Efendi, İslam Maarifi’nin asra uygun bir hale getirilmesi zarûreti üzerinde durdu. Ancak bundan bir netice alınamadı. 1914’te “İslah-ı Medâris Nizamnâmesi” ile medreselere yeni bir şekil verildi. Bu nizamnâme gereğince İstanbul medreseleri, Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye adı ile bir tek medrese kabul edildi ve tâlî kısım-ı evvel, tâlî kısım sâni ve âlî olmak üzere üç devreye ayrılarak, her devrenin tahsil müddeti 4 sene olarak belirlendi. Tâlî

sınıfların programında, İslami ilimler ile beraber, müsbet ilimler ve yabancı diller yer alıyor, âlî kısmında ise; tefsir, hadis, usûl-i hadis, fıkıh, usûl-ı fıkıh, kelam, Arap edebiyatı v.b okutuluyordu (Eyice, 1979, s.76-77). Bu düzenleme bu şekilde bir müddet devam ettikten sonra, Büyük Millet Meclisi'nin 16 Mart 1924 tarihli kanunu ile medreseler lağvedilerek tarihe karıştı.

3. TANZİMAT SONRASI AÇILAN OKULLAR

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır. Ancak fermanın yayınlanmasından yaklaşık altı yıl sonra bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Tanzimat döneminde eğitim alanında yenileşmeye gidilmesinde başlıca üç faktör etkili olmuştur. Bunlar: a) Tarihi gelişim süreci içerisinde ülkede yeniliklerin gerekli bir ihtiyaç olması ve halkın eğitilmesinin devlet ve hükümetin önemli bir görevi olarak görülmesi. b) Osmanlı yönetimi ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunun kazanılmak istenmesi. c) Avrupa devletlerinin baskısıdır.

Tanzimat Dönemi'nin eğitim politikasının, "Osmanlılık" politikasına dayandığı görülmektedir. Yeni okullar açılacak; Müslim, gayri Müslim herkes burada aydınlanıp Osmanlılık bilincine erişecekti (Koçer, 2008, s.117). Netice itibariyle Tanzimat döneminde eğitim alanında da köklü değişikliklere gidilmiştir. Lale Devri'nden itibaren eğitim alanında meydana gelen batıya yöneliş, Tanzimat Dönemi'nde tam manasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri devam eden sıbyan mekteplerine bir takım düzenlemeler getirilmiş, rüştiyeler, idadiler, sultaniler ve darülfünun açılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde var olan bu eğitim kurumlarına değinecek olursak:

3. 1 Sıbyan Mektepleri: Sıbyan kelime olarak "çocuklar, sabiler" anlamına gelir. Osmanlı devletinin ilk eğitim ve öğretim kurumlarıdır (Baltacı, 2002, s. 830). Bu okulların amacı çocuğa okuma yazma öğretmek, İslam dininin kuralları ile Kuran'ı belletmekti (Koçer, 2008, s.118). Önceleri kalite bakımından iyi olan bu okullar zamanla diğer alanlarda meydana gelen bozulmalara paralel olarak bozulmalara

uğramıştır. Hal böyle olunca diğer kurumlarda olduğu gibi sıbyan mekteplerinde de bazı düzenlemelere gidilmeye karar verilmiştir.

Sıbyan okullarında hocalara rehber olması için 8 Nisan 1847'de bir talimatname hazırlandı ki, bütün eksikliklere rağmen eğitimde yeni bir anlayışın ortaya çıktığını göstermektedir. Talimatta özetle: Öğretim süresi dört yıl olacaktır. Türkçe derslerine önem verilmek suretiyle eğitimde millileşmeye doğru önemli bir adım atılmıştır. Okuma ve yazmaya aynı oranda önem verilmiştir. Okullara Taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür. Daha sonraki yıllarda da özellikle Maârif Nezareti'nin kurulmasından sonra bu alanda çalışmalar devam etmiştir. Öğretmenlere maaş bağlanması gibi yenilikler yapılmıştır. 1868 Nizamnâmesi'yle de bu okulların derslerine imla, malumat-ı nâfia, coğrafya ve aritmetik derslerinin konulması kararlaştırıldı. Ancak bu alanda en köklü değişiklikler 1869'da yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle gerçekleştirildi. Bu nizamnâmenin sıbyan okullarıyla ilgili hükümleri şöyledir:

Genel hükümler: a) Her mahalle ve köyde icâbına göre bir-iki mahalle ve bir-iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacaktır. b) Sıbyan okullarının eğitim süresi dört yıldır. c) devam mecbûriyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arasındır. d) Bir mahalle veya köyde iki okul varsa bunlardan biri erkeklere diğeri kızlara tahsis edilecektir.

Ders ve Sınavlara İlişkin Hükümler: Okullarda Usûl-ü Cedîde uygun elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvit, ahlaka müteallik resâil, ilmihal, yazı talimi, fenni hesap, Tarih-i Osmani, coğrafya ve mâlumât-ı Nâfia dersleri verilecektir. Dersler ancak nezâretin izniyle olacaktır. Sınavlar köy ve mahalle ihtiyar meclisi huzurunda yapılacaktır.

Hocalara İlişkin Hükümler: Hocaların Osmanlı tebasından olması ve Darümuallimin mezunu olması şarttır. Kurallara uymayan hocalar cezalandırılacak ve görevden uzaklaştırılacaktır.

Mali Hükümler: Sıbyan okullarının tamir inşa ve diğer masraflarıyla hocaların maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktır. Bu ve bunun gibi hükümlerden, devletin sıbyan mekteplerini bütün ülkeye yaymak ve her çocuğa lazım olan asgari eğitimi vermek istediği anlaşılmaktadır (Koçer, 2008, s.118-119).

3. 2 Rüştiyeler: Çocukların ergenlik çağına yani “rüşd” yaşına erişinceye kadar, buralara devam edecekleri düşünülerek verilen isimdir. Osmanlı devletinde 1838’de açılan Mekteb-i Maârif-i Adliye ilk rüştiye olarak kabul edilmektedir. Bu okulun açılmasındaki amaç hem memur yetiştirmek hem de mevcut memurların bilgilerini arttırmak içindir. 1839 yılında “Ulum-ı Edebiye” adı altında yeni bir okul daha açılmıştır. Her iki okulun açılış maksadı ve okutulan derslere bakıldığında birer meslek okulu sayılabilir. Fakat ileride bu seviyede okullara rüştiye denmesiyle, bu iki okul da rüştiye olarak kabul edilmiştir. Rüştiyelerin durumu 1845’te toplanan Muvakkat Maarif Meclisi’nde açıklığa kavuşturulmuştur. 1846 yılında ise Mekatib-i Umumiye Nezâreti’nin kurulmasıyla, rüştiyeler açılmaya başlanmıştır (Kodaman, 1999, s.91-92). İlk açıldığında dört yıl olan rüştiyeler, 1850’de Darülmaârif’in açılmasıyla altı yıla çıkarılmış, 1863’ beş, 1869’da dört son olarak 1892’de üç yıla indirilmiştir (Taşkın, 2009, s.248).

1867’ye kadar rüştiyelere yalnız Müslüman talebe alınmaktaydı. Bu tarihte büyük devletlere karşı, eğitim alanında Osmanlı tebaası arasında bir fark olmadığını göstermek için, Hıristiyan çocuklarının da bu okullara alınması da prensip olarak kabul edilmiştir. Bundan ötürü rüştiyelere girmek için adayların Türkçeden imtihana girmeleri şartı getirilmiştir (Kodaman, 2009, s.93). 1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’ne göre rüştiye mektebi açılacak yerlerin özellikleri belirlenerek açıklamalarda bulunulmuştur: Nüfusu beş yüz haneden fazla olan kasabalarda, halkı sadece Müslüman ise bir İslam rüştiyesi; yalnız Hıristiyan ise Bir Hıristiyan Rüştiyesi açılabilirdi. Halkı karışık olan yerlerde Müslüman ve Hıristiyanlar birer rüştiye açabileceklerdi. Ancak nüfusu karışık olan kasabalarda rüştiye açılabilmesi için, gayri Müslim halkın yüz haneden fazla olması şartı düşürülmüştür (Taşkın, 2009, s.249). Her rüştiyeye, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir mübassır (gözetmen) ver bir de hademe tayin edilecektir. Ayrıca rüştiyelerin öğretim süresi dört yıl olacak, rüştiyeyi bitirenler imtihanla idadiye kabul edilecektir. 1869 Nizamnâmesi’nde rüştiyelerde okutulacak derslere de yer verilmiştir. Bunlar Mebad-i Ulûm-ı Diniye (din ilimlerine giriş), Lisân-ı Osmanî, imla, inşa, tertib-i cedid, kavaid-i Arabiye, Farsiye, İlm-i hesap, defter tutmak usulü, hendese, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, rüştiyenin bulunduğu coğrafyada kullanılan ikinci bir dil, isteyen talebeye dördüncü

sınıfta Fransızca gibi dersler rüştiye programına kaydedilmiştir (Kodaman, 1999, s.93-94).

Bir taraftan bu gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan kızların eğitilmesi için rüştiyelerin kızlara mahsus olanlarının açılmasına karar verilmiştir. İlk açıdan kız rüştiyelerinde öğrencileri okutacak bayan öğretmenler olmadığı için, nakış derslerini bayanlar, diğer dersleri ise erkek öğretmenler vermiştir. Bu okullara bayan öğretmenler yetiştirmek üzere 1870 yılında, Dârümuallimât açılmıştır. II. Abdülhamit Devri'nde var olan rüştiye binaları iyileştirilirken, yeni rüştiyeler de açılmıştır. II. Meşrutiyet Devri'nde yapı ve program değişikliğine uğrayan rüştiyeler, 1913 yılında iptidailerle birleştirilmiştir (Taşkın, 2009, s.249).

3. 3 İdadiler: 1869'da ortaöğretimin ikinci kademesi olarak açılan bu okullar, daha öncesinde 1845'te Harbiye'ye girecek gençleri yetiştirmek amacıyla oluşturulmuş hazırlık sınıflarına verilmiş bir isimdir (Taşkın, 2009, s.250). 1869'a kadar imparatorluk sınırları içerisinde rüştiyelerin sayısı bir hayli artmıştı. Buna rağmen ne vilayetlerde, ne de İstanbul'da rüştiyelerin üstünde yüksekokullarla talebe yetiştirecek bir okul vardı. Sadece 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştı. Fakat bu sultani sadece İstanbul'da olup vilâyetlere hitap etmiyordu. Dolayısıyla idadi okullarının açılması eğitim-öğretim açısından bir zorunluluk haline gelmişti. Bunlardan ötürü 1869 Nizamnâmesinde idadilerin açılması hususuna yer verilmiş ve bu konuyla ilgili bir takım esaslar belirlenmiştir. Buna göre: İdadilerde, rüştiyeden mezun olan Müslim ve gayri Müslim çocuklar bir arada eğitim görecekler, bin haneden fazla olan kasabalarda birer idadi okulu açılacak, idadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilâyet maârif idaresi sandığından karşılanacak, her idadinin muavinleriyle birlikte altı öğretmeni bulunacak ve idadilerin öğretim süresi üç yıl olacaktır (Kodaman, 1999, s.115).

İdadilerin açılması devlet için önemli bir olay olarak kabul edilmesine rağmen hemen açılmaları yoluna gidilmemiştir. Bu duruma Osmanlı-Rus savaşının etkisi olduğu gibi gerçek sebep maliyenin sıkıntı içerisinde olmasıdır. Zira kurulacak olan bu okulların daimi giderleri, tesis masrafları önemli bir yekûn tutmaktaydı. Bu gibi maddi zorlukların aşılması için 1300 mali yılında sadrazam Sait Paşa bir takım vergilerin eğitim için alınmasını sağlayarak, idadilerin açılması için finansal kaynak

oluşturmaya çalışmıştır (Taşkın, 2009, s.250). Bu sayede idadilerin yavaş yavaş açıldığı görülmektedir. Bu çabalara rağmen 1887 yılında toplanan Maârif Komisyonunda idadilerin açılması eleştirilmiştir. Komisyondakiler, buldukları zamana kadar açılan idadilerin korunmasını, bundan sonraki zamanlarda idadilerin açılmamasını savunmuşlardır (Kodaman, 1999, s.120). Netice itibariyle bir takım itirazlara rağmen idadi okullarının açılmasına devam edilmiştir. Bu okullar özellikle ikinci Abdülhamit Devri'nin en yaygın eğitim kurumu olma özelliğine sahip olmuşlardır.

3. 4 Sultaniler: Tanzimat döneminde yükseköğretime geçiş yapmak için rüştiyelerin açılması yoluna gidilmiştir. Fakat zamanla rüştiyelerin yetersiz olduğu görülmüştür. Bundan dolayı rüştiye ve yükseköğretim arasında eğitim veren Darülmaârif ve Mahreç-i Aklâm gibi okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okulların açılması rüştiyelerin yetersiz olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sultanilerin açılma gerekçelerinden biri doğmuştur. Sultanilerin açılma gerekçelerinden biri de Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı yurttaşlarına ortaöğretim düzeyinde ortak bir kültür ve eğitim vermek istenmesidir (Demirel, 2007, s.18).

Rüştiyelerde Müslim ve gayri Müslim çocuklarının aynı anda ders görmesini sakıncalı olarak değerlendirenler olmuş, bu işi daha yüksek öğretim kademelerinde yapılması uygun görülmüştür. Bundan dolayı rüştiyelerin bir üstü olan Sultanilerin açılmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Fakat yeni açılacak okulların Osmanlı ülkesinde örneği olmadığından nasıl açılacağı, programlarının ne olacağı hakkında bir fikir belirlenmemiştir. Bu durum karşısında Fransa'ya müracaat edilerek oradaki okulların benzerinin açılması yoluna gidilmiştir. Böyle bir tercihin yapılmasında şüphesiz Abdülaziz'in 1867 yılında Paris'i ziyaret etmesi ve Fransız eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırlamış olduğu proje önemli rol oynamıştır. Nitekim Abdülaziz, Ali ve Fuat Paşaların ısrarıyla Fransa'da gördüklerini Osmanlı Devletinde de uygulamaya teşebbüs etmiştir (Kodaman, 1999, s.134).

Netice itibariyle 1868 yılında Fransa model alınarak Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Bu okulun eğitim süresi beş yıl olup, eğitim seviyesi bakımından düşük seviyede olan fakat bu okula kayıt olmak isteyen kişiler için üç yıllık hazırlık sınıfları oluşturulmuştur. Bu okulun eğitim dili Fransızca olup, müdürü ve diğer personellerinin çoğu da Fransız'dır. Mekteb-i Sultani'de Türk öğrenciler dil

konusunda şikâyetçi olmuşlardır. Türk öğrenciler resmi dil olan Türkçenin mükemmel bir şekilde okutulmasını istemişlerdir (Demirel, 2007, s.26-27).

Öğrenim müddeti zaman zaman değiştirilen, fakat en son olarak hazırlık sınıfları için üç, esas Sultani kısmı için altı yıl olup, toplamda dokuz yıla çıkarılan Mekteb-i Sultaniye imtihanla talebe alınır (Kodaman, 1999, s.139). 9-12 yaş arasındaki çocukların başvurabilecekleri sultanilerde kayıtların mutlaka dersler başlamadan önce yapılması kararlaştırılmıştır (Demirel, 2007, s.28). Daha büyük yaşta olanlar ise imtihanla sultanilere ve ikinci sınıfa alınıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

1. SALNAMELER

Salname, bir senelik olayları göstermek üzere düzenlenen eserler hakkında kullanılan bir tabirdir. “Yıl” anlamına gelen Farsça “sâl” ile mektup veya kitap anlamlarında kullanılan yine Farsça “nâme” kelimelerinin terkibinden oluşan bu tabirin tam karşılığı “yılık”tır (Ünal, 2007, s.1).

Salnameler genel olarak ilgili vilâyetin geçmiş yıllarını veya bir yılın bütün olaylarını her türlü icraatını, istatistik, ticaret, sanayi, iktisat, tarih, fen ve biyografi bilgilerini özet halinde her sene tertip edilen ve neşredilen eserler hakkında kullanılan bir tabirdir (Sertoğlu, 1986, s.15). Tarihi kaynak olara büyük önem taşıyan salnameler devlet veya özel kuruluşlar tarafından yayınlanırdı. Önceleri özel yıllıklar görülürken zamanla devletin kamu kuruluşlarının yayınladığı yıllıklar ortaya çıktı ve ötekilerden daha muntazam ve daha derli toplu bilgilerle yayınlanmaya başlandı. Özel yıllıklar yıl içinde çeşitli konuları bazen belirli bir açıdan toplamaya ve kamuoyuna sunmaya çalışırdı. Bunların içinde pek ciddi ilmi ve takvim mahiyetinde bulunanların yanında mizahî, siyasi, sıhhi ve çeşitli meslek ve müesseselerle, sanatlara ait olanları bazen de her şeyden bahseden yıllık cinsinden olanları bulunmaktadır (Okçu, 2010, s.9).

Osmanlılarda salnameler, hem resmi hem özel olarak görülmektedir. Resmi salnameler devlet, nezaret ve vilâyet salnameleri olarak üç şekilde çıkarılmıştır. Ülkemizde ilk resmi salname 1847 yılında neşr olunmuştur. İmparatorluğun yıkılışına kadar 68 adet devlet salnamesi yayınlanmıştır (Yolalıcı, 1998, s.7). 1847-1922 arasındaki 75 yıllık dönemde yayınlanan Osmanlı Salnameleri inanılmayacak zenginlikte bilgilerle doludur ve bu dönem Osmanlı Tarihi Teşkilatı, biyografileri, coğrafyası hakkında bilgiler verir. Salname neşretmeyi ve tatbik mevkiine koyduran Sadrazam Koca Reşit Paşa’dır. Bu işe Abdülhak Hamait’in babası Hayrullah Efendi memur olmuş, o da salnameyi Ahmet Vefik Paşa’ya yaptırmıştır (Okçu, 2010, s.10). İlk senelerde yüz küçük sayfayı geçmeyen salnameler sonraları iki, üç yüz en nihayet yedi, sekiz yüz sayfayı bulmuştur. Cumhuriyet Devri’nde 1925-1941 arasında Devlet salnameleri yayınlanmıştır. Sonra da bunların yerini salname niteliği taşıyan yıllıklar almıştır (Okçu, 2010, s.14).

Devlet salnamelerinin neşrinden sonra bunu diğer bazı resmi salnamelerin hazırlanması takip etmiştir. Bilhassa vilâyetler bu hususta pek faal davranmıştır. İlk vilâyet salnamesi 1865 yılından itibaren çıkarılmaya başlanılan Trabzon Vilâyet Salnameleri'dir. Her bakımdan faydalı olan vilâyet salnameleri ait oldukları yerin gerek resmî ve gerek hususi bütün teşkilat ve müesseselerin bunların başında bulunanlardan bahsetmenin yanında o mahalın tarihi, önemli sanat eserlerini ve abidelerini, ticaret maddelerini, madenlerini, geçim yollarını nüfus vaziyetleri hakkında bilgiler sunmaktadır (Sertoğlu, 1986, s.299). Bu sebeple vilâyet salnameleri, özellikle son dönem vilâyet tarihleri için vazgeçilmez kaynak niteliğindedir.

Resmi salnamelerden biri de nezaret salnameleridir. Bu tür salnameler 7 nezaretçe çıkarılmıştır. Bunlara aşağıda kısaca değineceğiz.

Askeri Salname: Osmanlı orduları ve teşkilatı ile kadroları ve bu mevkileri işgal edenlerin küçük rütbesinden en büyüğüne kadar olanların isimleri, nişanları vesaireler hakkında bilgi veren ve Keçeci-zade Fuat Paşa'nın seraskerliğinde neşrine başlanan resmi salnamelerdendir. Harbiye Nezareti ve Makam-ı Seraskeri tarafından çıkarılır. Bahriye Salnamesi neşredilinceye kadar deniz ordusuna ait bilgiler de bu salnamede sunulmuştur. İlki 1272'de çıkarılan bu salnamenin 1283, 1286, 1287, 1291, 1293, 1304, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1324 ve son olarak da 1326 yıllarına ait olanları neşredilmiştir (Okçu, 2010, s.11).

Bahriye Salnâmeleri: Bahriye Nezareti'ne bağlı fen komisyonu marifetiyle tertip ve neşr olunan resmî salnamelerdendir. Ait olduğu nezaretin bütün teşkilatı ve kadroları ile buraları işgal eden kişilerin adları ve nişanlarından başka donanmayı teşkil eden gemilerle, bunların durumu hakkında geniş bilgiler vermektedir. İlki 1307'de çıkarılmış sonuncusu ise 1330'da çıkarılmıştır. Bu iki tarih arasında toplamda 18 adet Bahriye Salnamesi çıkarılmıştır (Sertoğlu, 1986, s.298).

Hariciye Salnamesi: Hariciye Nezareti sicil-i ahval müdüriyeti marifetiyle tertip olunmuş resmi salnamelerdir. 1302, 1306, 1317 ve 1320 yıllarına ait olmak üzere dört adet çıkarılmıştır.

İlmiye Salnameleri: Meşihat-ı Celile-i İslamiye'nin ceride-i resmiyesine ek olarak Meşihat-ı Ulya mektupçuluğu marifetiyle tertip olunmuş resmi salnamedir. Baş tarafındaki ibareye göre Daire-i Meşihat'ın teşkilat ve muamelatına ait bilgiler sunmaktadır. Birçok şeyhülislamın fetvalarının tıpkıbasımlarını da ihtiva eden bu salnameden neşredilen bir tanedir. O da 1334 yılına aittir (Okçu, 2010, s.12).

Rasathane-i Amirenin Salnamesi: Rasathane-i Amire idaresinin Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olduğu zaman, mezkûr idarece tanzim ve neşredilen salnamelerdir.

Rüsumat Salnamesi: Maliye nezaretinde rüsumat emanetinin veya son zamanlardaki adı ile rusûmet müdüriyet-i umumiyesinin Umur-ı bahriye dairesince tertip olunmuş resmi bir salnamedir.

Maarif Salnameleri: Maarif Nezareti tarafından hazırlanılan ve neşredilen salnamelerdir. Maarif Nezaretinin tarihçesi, nazırları ve bu nezaretin teşkilatı, kadroları ve bu mevkileri işgal edenler hakkında izahat vermektten başka imparatorluk dâhilinde ister maarife ister diğer bir makama veya yere ait olsun bütün mektuplar ve maarifi alakadar eden birçok hususa dair malumata havidir. Maarife ait nizam, talimat ve programlarda bulunur. Yalnız 1316 ile 1321 arasına ait olmak üzere 6 yılınki neşredilmiştir (Okçu, 2010, s.12).

2. CANİK SANCAĞIN'DA H.1313-1314/M.1898 MAARİF SALNAMESİNE GÖRE EĞİTİM KURUMLARI

1313-1314 MAARİF İDARESİ TRABZON

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Maarif Müdürü	Ziver Bey	Selase	5 Rebu'l Ahir 312
Maarif Muhasebe Memuru	Ömer Lütü Efendi	-	-
Maarif Katibi	Mahmut Nuri Efendi	-	-
Maarif Muhasebe Refiki	Cemal Efendi	-	-
Maarif Sandık Emni	İbrahim Efendi	-	-

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (Maarif Salnamesi) H.1313-1314/M.1898, Matbaa -i Âmire, s.1104.

1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Maarif müdürü Ziver Bey, 3. rütbeye sahip ve 5 Rebuulahir 312 tarihinde görev almaktadır. Muhasebe memuru Ömer Lütfü Efendi, Maarif kâtibi Mahmut Nuri Efendi, Maarif muhasebe yardımcısı Cemal Efendi ve sandık emini İbrahim Efendi'nin rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır.

CANİK MEKTEB-İ ADEDİYESİ

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Müdür	Halil Efendi	-	-
Fransızca, Resim, Hendese, Tarih Muallimi	Halil Efendi	-	-
Coğrafya, Malumat ve Usul Dersleri, Türkçe ve Hitabet Muallimi	Ali Arslan Efendi	-	-
Arabî, Hesap ve Farsi Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	.	.
Türkçe Muallimi	İsmail Fahri Efendi	.	.
Âlem-i Diniye Muallimi	Ahmet Lütfü Efendi	.	.
Hüsn-ü Hat Muallimi	İbrahim Efendi	.	.

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1107.

1313-1314 sene-i tarifesi zarfında Canik Mekteb-i İdadisi'nde 102 Müslüman, 4 gayrimüslim olmak üzere toplam 106 talebe bulunmaktadır. Canik Mekteb-i İdadisi'nde Müdür Halil Efendi olup aynı zamanda Fransızca, Resim, Hendese ve Tarih derslerine de girmektedir. Fakat Halil Efendi'nin rütbe ve görev tarihi hakkında bilgi verilmemiştir. Aynı zamanda okulda Fransızca, resim, coğrafya, usul dersleri, hitabet dersleri, hesap, Türkçe, din, hüsnühat dersleri ve bu dersleri öğretecek muallimler de bulunuyordu. Fakat muallimlerin rütbe ve tarihleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Okulun mübaşiri ise İbrahim Efendi'dir. 2 tane de hademesi bulunmaktadır.

**1313-1314 MAARİF SALNAMESİ' NE GÖRE
CANİK SANCAĞINDA BULUNAN MEKTEB - İ RÜŞTİYELER**

ORDU KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Efendi	-	-
Muallimi Sani	Faik Efendi	-	-
Muallimi Selase	Ali Efendi	-	-
Hat Muallimi	Asım Efendi	-	-
Talebe			50
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1107.

Ordu kazasında bulunan rüştiyede 50 öğrenci ve 1 hademe bulunmaktadır. Muallimi Evvel Mehmet Efendi, Muallimi Sani Faik Efendi, Muallimi Selase Ali Efendi ve Hat Muallimi olarak Asım Efendi görev yapmaktadır.

1313-1314 yılı Maarif Salnamesi'ne göre, 1888 devlet salnamesinde adı geçen kaynağa göre Ordu Rüştiyesi'nde 50 öğrenci öğrenim görmekte olup bağlı bölgeleriyle birlikte toplam 496 öğrencinin olduğu belirtilmiştir (Arslan, Toparlak, 2010, s.315).

BAFRA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Kenan Efendi	-	-
Muallimi Sani ve Hat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Talebe			64
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1108.

1313-1314 yılı Maarif Salnamesi'ne göre Bafra Rüştiyesi'nde Muallim-i Evvel Kenan Efendi iken Muallimi Sani ve Hat Muallimi olarak ise İsmail Hakkı Efendi görev yapmaktadır. Adı geçen muallimlerin rütbe ve tarihi hakkında malumat bulunmamaktadır. Rüştiyenin 64 öğrencisi ve 1 hademesi bulunmaktadır.

ÜNİYE KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Hakkı Efendi	-	-
Muallimi Sani	İbrahim Efendi	-	-
Hat Muallimi	İsmail Efendi	-	-
Talebe			100
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1108.

1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Ünye Rüştıyesi'nde Muallimi Evvel Mehmet Hakkı Efendi, Muallimi Sani İbrahim Efendi ve Hat Muallimi olarak ise İsmail Efendi görev yapmaktadır. Ünye Rüştıyesi'nde 100 öğrenci ve 1 hademe bulunmaktadır.

ÇARŞAMBA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Şakir Efendi	-	-
Muallimi Sani	Hacı Mahmut Efendi	-	-
Muallimi Selase	İsmail Efendi	-	-
Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-
Talebe			60
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1109.

1313 -1314 Maarif Salnamesi'ne göre 60 öğrencisi bulunan Çarşamba Rüştıyesi'nde Muallimi Evvel Şakir Efendi, Muallimi Sani Hacı Mahmut Efendi, Muallimi Selase İsmail Efendi ve Hat Muallimi Ahmet Hamdi Efendi, bir tane hademe ile rüştıyede görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında bilgi verilmemiştir.

FATSA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mustafa Nuri Efendi	-	-
Muallimi Sani	Mustafa Efendi	-	-
Hat Muallimi	Rüştü Efendi	-	-
Talebe			62
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1109.

1313-1314 Maarif Salnamesi incelendiğinde Fatsa Kazası'nda Rüştüye Mektebi'nin 62 öğrencisi ve 1 hademesi olduğu görülmektedir. Yine bu yıla ait bilgilere göre Muallimi Evvel Mustafa Nuri Efendi, Muallimi Sani Mustafa Efendi ve Hat Muallimi Rüştü Efendi görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında malumat yoktur.

CANİK İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	İkbal Hanım	-	-
Talebât			79
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1111.

Canik İnas Mekteb-i Rüştüyesi'nde 1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Muallimi Evvel olarak görev yapan İkbal Hanım 79 öğrencisi ve bir hademe ile rüştüye de görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

**MÜCEDEDEDEN İNŞA VEYA İŞTİRA SURETİYLE
KÜŞAD OLUNAN MEKTEPLER**

LİVA	KAZA	MEKTEBİN DERECESİ	TARİHİ KÜŞADI	MASRAFI
Canik	Canik	İnas Rüştüye	1313	45 bin İane İle
Canik	Fatsa	Rüştüye	1298	10 bin İane İle
Canik	Çarşamba	İptidai	1312	25 bin İane İle
Canik	Terme	İptidai	1312	30 bin İane İle

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1118.

1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre yeniden inşa edilen yada satın alma yoluyla kurulan 4 tane okul görülmektedir. Canik kazasında bulunan inas rüştüye 1313 senesinde 45 bin iane ile kurulmuştur. Fatsa Kazası'nda bir rüştüye derecesinde, Çarşamba ve Terme kazalarında ise iptidai derecesinde birer okul bulunmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere bu okullar genellikle hayır sahipleri ve iane yolu ile yapılmışlardır.

**3. CANİK SANCAĞIN'DA H.1314-1315/M.1899 MAARİF SALNAMESİ'NE
GÖRE EĞİTİM KURUMLARI**

MAARİF İDARESİ TRABZON

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Maarif Müdürü	Tevfik Bey	Selase	26 Receb 214
Maarif Muhasebe Memuru	Ömer Lütfü Efendi	-	
Maarif Kâtibi	Mahmut Nuri Efendi	-	-
Maarif Muhasebe Refiki	Cemal Efendi	-	-
Maarif Sandık Emni	İbrahim Efendi	-	-

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (Maarif Salnamesi) H.1314-1315/M.1899, Matbaa -i Âmire, s.1286.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Maarif İdaresi'nde bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1313-1314 Maarif Müdürü Ziver Bey'in yerine yine 3 rütbede olan Tevfik Bey getirilmiştir. Muhasebe memuru, maarif kâtibi, muhasebe refiki ve sandık emini memuriyetlerinde herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Yine bu memurların rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır. 1314-1315 sene-i

tarifesi zarfında mevcut olan talebeye bakıldığında toplam 251 Müslüman, 3 gayrimüslim öğrenci ise okulda daha az süre kalan, icraatsız olarak nitelendirilen yatılı öğrencilerdir. Nehari olarak bilinen, gündüz okula giden ve yatılı olmayan 182 Müslüman,1 gayrimüslim öğrenci de bulunmaktadır. Toplamda 254 öğrenci ile ilgilenen 8 tane de hademe bulunmaktadır. 1314-1315 sene-i dersiyesi zarfında Canik Sancağı'ndaki talebe adedine bakıldığında 120 Müslüman öğrenci ile Canik Sancağı önemli bir yere sahiptir. Gayrimüslim öğrenci bulunmamaktadır.

CANİK SANCAĞI'NDA BULUNAN MEKTEB - İ RÜŞTİYELER

ORDU KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Efendi	-	-
Muallimi Sani	Faik Efendi	-	-
Muallimi Selase	Ali Efendi	-	-
Hat Muallimi	Asım Efendi	-	-
Talebe			84
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1288.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Ordu Kazası'nda Muallimi Evvel Mehmet Efendi, Muallimi Sani Faik Efendi, Muallimi Selase Ali Efendi, Hat Muallimi Asım Efendi görev yapmaktadır. Ordu Kazası'nda görev yapan muallimlerin rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Talebe sayısı 1313-1314 salnamesine göre 34 talebe artmış ve 84 talebe ile eğitim vermektedir. Rüştiyenin 1 hademesi bulunmaktadır.

BAFRA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Kenan Efendi	-	-
Muallimi Sani ve Hat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Muallimi Selase	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Talebe			66
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1290.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Bafra Kazası'nda Muallimi Evvel Kenan Efendi, Muallimi Sani ve Hat Muallimi İsmail Hakkı Efendi ve Muallimi Selase ise İsmail Hakkı Efendi görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Talebe sayısı olarak bir önceki salnameye göre 2 talebe artmış ve 66 talebe ile eğitim vermiştir. Rüştiye'nin 1 hademesi bulunmaktadır.

ÜNİYE KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Hakkı Efendi	-	-
Muallimi Sani	İbrahim Efendi	-	-
Hat Muallimi	İsmail Efendi	-	-
Talebe			52
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1290.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Ünye Kazası'nda Muallimi Evvel Mehmet Hakkı Efendi, Muallimi Sani İbrahim Efendi ve Hat Muallimi olarak İsmail Efendi görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında malumat yoktur. 1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre 48 talebe eksilmiş ve 53 talebe ile eğitimine devam etmiştir. Okulun 1 hademesi bulunmaktadır.

ÇARŞAMBA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel ve Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-
Muallimi Sani	Hacı Mahmut Efendi	-	-
Muallimi Selase	İsmail Efendi	-	-
Talebe			68
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1290.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Çarşamba Kazası'nda Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi Ahmet Hamdi Efendi görev yapmaktadır. Ahmet Hamdi Efendi 1313-

1314 Maarif Salnamesi'nde sadece Hat Muallimi olarak görev yapmaktadır. Muallimi Sani Hacı Mahmut Efendi, Muallimi Selase İsmail Efendi derslere girmektedir. Bu muallimlerin rütbe ve tarihleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Talebe sayısı 8 öğrenci artmış ve 68 olmuştur. 68 öğrenci ile 1 hademe ilgilenmektedir.

FATSA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mustafa Nuri Efendi	-	-
Muallimi Sani	Mustafa Efendi	-	-
Hat Muallimi	Rüştü Efendi	-	-
Talebe			54
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1290.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Fatsa Kazası'nda bir önceki salnameye göre 8 talebe azalmış ve 54 talebe eğitim görmektedir. Muallimi Evvel Mustafa Nuri Efendi, Muallimi Sani Mustafa Efendi, Hat Muallimi olarak Rüştü Efendi görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında malumat yoktur.

CANIK İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muaallimi Evvel	Münhaldir	-	-
Talebât			-
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1292

Canik İnas Mekteb-i Rüştiyesi öğrencisi olmadığı için boş kadro olarak görülmektedir.”

CANİK SANCAĞI'NDA MEDRESELER

LİVA	KAZA	MEDRESENİN ADI	MAHALİ	MÜDERRİSİ	TALEBE SAYISI
Canik	Canik	Canik Mahalle Medresesi	Hançerli Mahallesi	Abdülhamit Efendi	32
Canik	Canik	Sadi Bey Medresesi	Sadi Bey Mahallesi	Hasan Tahsin Efendi	28
Canik	Canik	Pazar Medresesi	Pazar Mahallesi	Osman Efendi	30
Canik	Ünye	Sadullah Bey Medresesi	Kasabada	Yusuf Bahri Efendi	180
Canik	Bafra	Hacı Murat Medresesi	Çarşı içi	Hacı Osman Efendi	48
Canik	Bafra	Cami-i Kebir Medresesi	Cami-i Kebir Havalisinde	Ahmet Hamdi Efendi	46
Canik	Bafra	Haydariye Medresesi	Rıza Camii Havalisinde	İbrahim Hilmi Efendi	41
Canik	Bafra	Debbağhane Medresesi	Debbağhane Camii Havalisinde	Mahmut Faik Efendi	16
Canik	Çarşamba	Hazinedar-zade Süleyman Paşa Medresesi	Çay Mahallesi	Ahmet Efendi	150
Canik	Çarşamba	Naimiye Medresesi	Çay Mahallesi	Hacı İsmail Efendi	139
Canik	Çarşamba	Arnabud Ali Bey Medresesi	Orta Mahalle	Mahmut Bahaddin Efendi	325
Canik	Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa Medresesi	Orta Mahalle	Durmuş Efendi	42
Canik	Çarşamba	Hamidiye Medresesi	Orta Mahalle	Durmuş Efendi	51
Canik	Çarşamba	Akpeyker Medresesi	Sarıca Mahallesi	Mahmut Efendi	10
Canik	Fatsa	Yalıdağı Mahalle Medresesi	Bali Mahallesi	Abdullah Hamit Efendi	70

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1294-1297.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Sancağı'nda 3 tanesi Canik, bir tanesi Ünye, 4 tane Bafra, 6 tane Çarşamba, 1 tane Fatsa olmak üzere Canik Sancağı ve kazalarında toplam 15 medrese bulunmaktadır. Toplam öğrenci ise 1208'dir.

Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda bulunan Canik Mahalle Medresesi Hançerli Mahallesi'nde 32 talebe ile Abdülhamit Efendi tarafından eğitim verilmektedir.

Canik Kazası'nda ikinci medrese Sadi Bey Medresesi, ismini mahalleden alarak 28 talebe ile Hasan Tahsin Efendi görev yapmaktadır.

Pazar Mahallesi'nde Pazar Medresesi adı ile Osman Efendi'nin görev yaptığı 30 öğrencili bir medrese de daha bulunmaktadır.

Canik Sancağı'nın Ünye Kazası'nda Yusuf Bahri Efendi'nin görev yaptığı 180 öğrencinin bulunduğu ve kasabada yer alan Sadullah Bey Medresesi bulunmaktadır.

Bafra'da bulunan 4 medreseden çarşı içinde bulunan Hacı Murat Medresesi 48 talebe ile Hacı Osman Efendi'nin kontrolünde eğitim vermektedir. Yine Cami-i Kebir Havalisi'nde bulunduğu yerin ismini alan Cami-i Kebir Medresesi'nin 46 talebesi bulunup Ahmet Hamdi Efendi müderrisidir. Haydariye Medresesi ise 41 talebe İbrahim Hilmi Efendi müderrislik yapmaktadır. Yine Bafra Kazası'nda Debbağhane Medresesi 16 öğrenci ile Mahmut Faik Efendi eğitime devam etmiştir.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre en fazla medreseye sahip olan kaza Çarşamba'dır. Gerek sayı olarak gerekse öğrenci olarak en fazla potansiyele sahip olan kazadır.

Çarşamba Kazası'nın Çay Mahallesi'nde Hazineci zade Süleyman Paşa Medresesi 150 talebe ile eğitim vermektedir. Müderrisi Ahmet Efendi'dir. Naimiye Medresesi yine Çay Mahallesi'nde Hacı İsmail Efendi 139 talebeye eğitim vermektedir. Orta Mahalle'de bulunan Arnabud Ali Bey Medresesi, Mahmut Bahattin Efendi tarafından 325 öğrenci ile eğitim vermektedir. Orta Mahalle'de Hamidiye Medresesi 51 öğrenci ile Mahmut Tayyar Paşa Medresesi 42 öğrenci ile eğitim vermekte olup iki medresede de Durmuş Efendi müderrislik yapmaktadır. Yine Çarşambada en az öğrenciye sahip Akpeyker Medresesi Sarıca Mahallesi'nde Mahmut Efendi 10 öğrenci ile eğitim vermektedir.

Canik Sancağı'nda bulunan Fatsa Kazası'nda 70 öğrencili Yalıdağı Mahalle Medresesi bulunmaktadır. 70 öğrenci bulunan medresenin müderrisi Abdullah Hamit Efendi'dir.

MÜCEDEDEDEN İNŞA VEYA İŞTİRA SURETİYLE KÜŞAD OLUNAN MEKTEPLER

LİVA	KAZA	MEKTEBİN DERECESİ	TARİHİ KÜŞADI	MASRAFI	MÜLAHAZAT
Canik	Canik	İnas Rüştüye	1313	45 bin İane İle	İaneyle
Canik	Fatsa	Rüştüye	1298	10 bin İane İle	İaneyle
Canik	Çarşamba	İptidai	1312	25 bin İane İle	İaneyle
Canik	Terme	İptidai	1312	30 bin İane İle	İaneyle

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1304.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda bir inas rüştiyesi Fatsa Kazası'nda bir rüştiye, Çarşamba ve Terme kazalarında birer iptidai yer almaktadır. Bu mekteplerin bulunduğu mevki hakkında bilgi bulunmamaktadır. Masrafları yardımseverler tarafından karşılanmaktadır.

4. CANİK SANCAĞI'NDA H.1315-1316/M.1900 MAARİF SALNAMESİ'NE GÖRE EĞİTİM KURUMLARI

MAARİF İDARESİ TRABZON

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Maarif Müdürü	Tevfik Bey	Seniye-Selase	26 Receb 314
Maarif Muhasebe Memuru	Ömer Lütfü Efendi	-	-
Maarif Katibi	Mehmet Nuri Efendi	-	-
Maarif Muhasebe Refiki	Hüseyin Efendi	-	-
Maarif Sandık Emni	İbrahim Efendi	-	-

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (Maarif Salnamesi) 1315-1316/M.1900, Matbaa -i Âmire, s.1457.

1315 - 1316 Maarif Salnamesi'ne göre Maarif İdaresi'nde bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1315 -1316 Maarif Müdürü Tevfik Bey, Selase rütbesi ile görev

yapmaktadır. Maarif Muhasebe Memuru Ömer Lütfü Efendi, Maarif Kâtibi Mehmet Nuri Efendi ve Maarif Sandık Emimi İbrahim Efendi görev yapmaktadır. 1314-1315’ te Maarif Muhasebe Refiki Cemal Efendi gitmiş ve yerine Hüseyin Efendi getirilmiştir. Yine bu memurların rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır.

1315 – 1316 sene-i tarifesi zarfında mevcut olan talebeye bakıldığında toplam 263 Müslüman, 5 gayrimüslim öğrenci bulunmaktadır. Bir önceki salnameye göre 12 Müslüman, 2 gayrimüslim öğrenci artmıştır. Bunlardan 58 Müslüman ve 1 gayrimüslim öğrenci icraatlı olup okulda uzun süre kalan leylî öğrencilerdir. Bu leylî öğrencilerden bir önceki salnameye göre 9 Müslüman öğrenci artmış, 1 gayrimüslim öğrenci azalmıştır. Yine sözü geçen salnameye göre 9 Müslüman öğrencinin azalıp 173, 2 gayrimüslim öğrencinin arttığı, 3 gayrimüslim öğrencinin bulunduğu okulda nehari olarak bilinen gündüz okula giden ve yatılı olmayan 176 öğrenci bulunmaktadır. Toplamda 268 öğrenci ile 10 hademe ilgilenmektedir. 1314 – 1315 salnamesine göre 2 hademe artmıştır.

CANİK MEKTEB-İ ADEDİYESİ

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Müdür ve Fransızca, Tarih Resim ve Türkçe ve Hitabet	Fevzi Efendi	-	-
Hendese Muallimat-ı Nafia Usul Defteri, Cebir ve Hesap Muallimi	Ali Ersan Efendi	-	-
Coğrafya, Arabî ve Farsi Muallimi	Ömer Şevki Efendi	-	-
Tarihçe Muallim Vekili	İsmail Efendi	-	-
Akaid Muallimi	Ahmet Lütfi Efendi	-	-
Hüsnü Hat Muallimi	Mucip Efendi	-	-
Mübaşir	İbrahim Efendi	-	-

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1457

1315-1316 sene-i dersiyesi zarfında Canik'teki mevcut talebe Müslüman 95, gayrimüslim 2 olmak üzere toplam 97 öğrenci ve 2 hademe bulunmaktadır. 1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre 46 talebe ve 1 hademesi bulunan bir darümuallimin bulunmaktadır. Muallimi ise muallim Abdullah Efendi olup, rütbe ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Mekteb-i Adediyesi'ne bakıldığında Müdür Fevzi Efendi Fransızca, Tarih, Resim, Türkçe ve Hitabet derslerine girmektedir. Ali Ersan Efendi Cebir ve Usul derslerine girmektedir. Ömer Şevki Efendi Coğrafya, Arapça ve Farsça derslerine girmektedir. İsmail Efendi Tarihçe Muallim Vekili, Ahmet Lütfi Efendi Akaid Muallimi, Mucip Efendi Hüsnü Hat Muallimi olarak görev yapmaktadır. İbrahim Efendi ise okulun mübaşiri olarak yer almaktadır.

CANİK SANCAĞINDA BULUNAN MEKTEB - İ RÜŞTİYELER

ORDU KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Vehbi Efendi	-	-
Muallimi Sani	Faik Efendi	-	-
Muallimi Selase	Ali Efendi	-	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	Ahmet Efendi	-	-
Talebe			106
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1459.

Ordu Kazası'nda Muallim-i Evvel Mehmet Vehbi Efendi, Muallimi Sani Faik Efendi, Muallimi Selase Ali Efendi ve Hüsn-ü Hat Muallimi Ahmet Efendi görev yapmaktadır. 1314 - 1315 Salnamesi'nde Hüsn-ü Hat Muallimi Asım Efendi idi. Rüştiyenin bir önceki salnameye göre mevcudu 22 talebe artmış ve 106 talebesi bulunmaktadır. Rüştiyede 1 tane hademe bulunmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında malumat yoktur.

BAFRA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Kenan Efendi	Bursa Müderresi	Gurre-i Cemaziyyel Evvel 317
Muaallimi Sani ve Hat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Talebe			77
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1461.

Bafra Kazası'nda bulunan rüştiyede Kenan Efendi Muallim-i Evvel olarak Bursa Müderresi'dir ve Gurre-i Cemaziyyel evvel 1317 tarihinde göreve gelmiştir. İsmail Hakkı Efendi ise Muallimi Sani ve Hat Muallimi olarak görev yapmaktadır. İsmail Hakkı Efendi 'nin rütbe ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rüştiyenin bir önceki salnamede Muallimi Selase memuru İsmail Hakkı gitmiştir. Rüştiyede bir önceki salnameye göre 9 talebe artmış ve 77 talebe ile ilgilenen 1 hademe bulunmaktadır.

ÜNYE KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Tevfik Efendi	-	-
Muallimi Sani	İbrahim Efendi	-	-
Hat Muallimi	İsmail Efendi	-	-
Talebe			92
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1461.

Ünye Kazası'nda bulunan rüştiyede Muallimi Evvel Mehmet Tevfik Efendi, Muallimi Sani İbrahim Efendi ve Hat Muallimi olarak İsmail Efendi görev yapmaktadır. Muallimlerin rütbe ve tarihleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Rüştiyeye bir önceki salnameye göre 40 talebe daha gelerek, 92 talebe ile eğitim vermektedir. Rüştiyede 1 tane de hademe bulunmaktadır.

ÇARŞAMBA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel ve Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-
Muallimi Sani	Hacı Mahmut Efendi	-	-
Muallimi Selase	İsmail Efendi	-	-
Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi		
Talebe			95
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1461.

Çarşamba Kazası'nda bulunan rüştiye 95 talebe ile eğitim verilmektedir. Muallimi Evvel Ahmet Hamdi Efendi, Muallimi Sani Hacı Mahmut Efendi, Muallimi Selase İsmail Efendi ve Hat Muallimi Ahmet Hamdi Efendi ve bir hademe görev yapmaktadır. Rüştiyenin bir önceki salnameye göre mevcudu 17 talebeye ulaşmıştır.

FATSA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mustafa Nuri Efendi	-	-
Muallimi Sani	-	-	-
Hat Muallimi	Rüştü Efendi	-	-
Talebe			66
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1461-1462.

Fatsa Kazası'nda bulunan rüştiyede Muallimi Evvel Mustafa Nuri Efendi ve Hat Muallimi Rüştü Efendi, bir hademe ve 66 öğrenci ile görev yapmaktadır 1314-1315 Maarif Salnamesi'nde rüştiyede Muallimi Sani olarak görev yapan Mustafa Efendi'nin kadrosu boş kalmıştır. Yine bir önceki salnameye göre rüştiyenin 54 olan talebe sayısı 66 'ya yükselmiştir.

TERME KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallim ve Hat Muallimi	Hakkı Efendi	-	-
Talebe			46
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1463.

Terme Kazası'nda bulunan rüştiyede Muallim ve Hat Muallimi memuriyetinde Hakkı Efendi yer almaktadır. Rütbe ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rüştiyenin 46 talebe ile ilgilenen bir de hademesi bulunmaktadır. Terme Kazası'nda bulunan rüştiyeden ilk defa 1315- 1316 salnamesinde geçmektedir.

CANIK İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Emine Naciye Hanım	-	-
Muallimi Sani	Fethiye Hanım	-	-
Talebât			87
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1464.

Canik İnas Mekteb-i Rüştiyesi ilk defa 1315-1316 Maarif Salnamesi'nde geçmektedir. Muallimi Evvel Emine Naciye Hanım, Muallimi Sani Fethiye Hanım görev yapmaktadır. 87 talebesi olan Canik İnas Rüştiyesi'nin 1 hademesi bulunmaktadır.

BAFRA İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muaallimi Evvel	Ülfet İsmet Hanım	-	-
Muaallimi Sani	Hava Naciye Hanım	-	-
Talebât			100
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1464.

Bafra İnas Mekteb-i Rüştiyesi'nde Muallimi Evvel Ülfet İsmet Hanım, Muallimi Sani Havva Naciye Hanım görev yapmaktadır. Rütbe ve tarihleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rüştiyenin 100 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır. Bafra İnas Rüştiyesi ilk defa 1315 -1316 salnamelerinde geçmektedir.

CANİK SANCAĞI' NDA MEDRESELER

	KAZA	MEDRESENİN ADI	MAHALİ	MÜDERRİSİ	TALEBE SAYISI	BÂNİSİ
1	Canik	Hançerli Medresesi	Hançerli Mahallesi	Abdülhamit Efendi	32	Hazinedar-zade Abdullah Paşa
2	Canik	Sadi Bey Medresesi	Sadi Bey Mahallesi	Hasan Tahsin Efendi	28	Said Bey
3	Canik	Pazar Medresesi	Pazar Mahallesi	Ahmet Necati Efendi	30	Arzçalı
4	Ünye	Sadullah Bey Medresesi	Çay Mahallesi	Yusuf Bahri Efendi	280	Sadullah Bey
5	Çarşamba	Hazinedar-zade Süleyman Paşa Medresesi	Çay Mahallesi	Ahmet Efendi	83	Hazinedar-zade Süleyman Paşa
6	Çarşamba	Naimiye Medresesi	Çay Mahallesi	Hacı İsmail Efendi	105	Hacı Mahmut Naim Efendi
7	Çarşamba	Arnabud Ali Bey Medresesi	Orta Mahalle	Ahmet Efendi	55	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi
8	Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa Medresesi	Orta Mahalle	Durmuş Efendi	42	Mahmut Tayyar Paşa
9	Çarşamba	Hamidiye Medresesi	Orta Mahalle	Derviş Efendi	51	Hasan Gazi Oğlu Hacı Abdullah Efendi
10	Çarşamba	Akpınar Medresesi	Sarıca Mahallesi	Mahmut Efendi	10	Şeyh Hacı Muhiddin Efendi
11	Çarşamba	Yusuf Zeyneddin Medresesi	Pembe Karyesi	Mahmut Efendi	62	İaneyi Ahali ile
12	Çarşamba	Tatarlı Medresesi	Tatarlı Karyesi	Bekir Efendi	11	İaneten
13	Çarşamba	Sarı Yurd Medresesi	Sarı Yurd Karyesi	Halil Efendi	30	Civaroğulları

14	Çarşamba	Hisarcık Medresesi	Hisarcık Karyesi	Fehmi Efendi	57	İaneyi Ahali ile
15	Çarşamba	Eğri Kiraz Medresesi	Karakaya Karyesi	İbrahim Efendi	19	İaneyi Ahali ile
16	Çarşamba	Şeyh Habil Medresesi	Şeyh Habil Karyesi	Musa Efendi	18	İaneyi Ahali ile
17	Çarşamba	Ebcelü Medresesi	Ebcelü Karyesi	Zihni Efendi	15	İaneyi Ahali ile
18	Fatsa	Yeni Mahalle	Bali Mahallesi ve Yeni Mahalle	Abdullah Hamit Efendi	70	Osman Paşa
19	Bafra	Hacı Medresesi	Çarşı içi	Hacı Osman Efendi	48	Hacı
20	Bafra	Cami-i Kebir Medresesi	Cami-i Kebir Havalisinde	Ahmet Hamdi Efendi	46	Mirza Bey
21	Bafra	Haydariye Medresesi	Rıza Camii Havalisinde	İbrahim Hilmi Efendi	41	Hacı Bekir Efendi
22	Bafra	Debbağhane Medresesi	Yağhane Camii Havalisinde	Mahmut Faik Efendi	16	Namalum
23	Bafra	Teke Medresesi	Teke Karyesinde	-	-	Müderrişi olmadığı cihetle malul kalmıştır.

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1466-1471.

Canik Sancağı'nda bulunan medreselere bakıldığında gerek öğrenci sayısı, gerekse muallimlerde bazı değişiklikler gözlenmektedir. Fakat salnamelerin vermiş olduğu bilgilere bakıldığında ne talebelerin artış veya azalışları ilgili ne de muallimlerin değişimi ile ilgili bilgiler verilmemektedir. 1314 -1315 Maarif Salnamesi'nde Canik Sancağı'nda 23 Medrese bulunmamaktadır. Bu artış en fazla Çarşamba Kazası'nda yaşanmıştır. Bir önceki salnamede 6 olan medrese sayısı 13'e yükselmiştir. Yeni açılan bu medreseler daha çok ianeyi ahali desteği ile eğitim vermektedir. Canik Kazası'nda eski adı Canik Mahalle Medresesi olan Hançerli Medresesi'nde Abdülhamit Efendi 32 talebeye eğitim vermektedir. Sadi Bey Medresesi'nde 28 öğrenciye Hasan Tahsin Efendi eğitim vermektedir. Pazar Medresesi'nde ise 30 öğrenci bulunur ve Osman Efendi'nin yerine gelen Ahmet Necati Efendi Medresesi'nin müderrisidir. Ünye Kazası'nda Çay Mahallesi'nde bulunan Sadullah Bey Medresesi Müderrisi Yusuf Bahri Efendi görev yapmaktadır. Medresenin

mevcudunda 100 talebe artış ile 280'e yükselmiştir. Çarşamba Kazası'nda, Hazinedar-zade Süleyman Paşa Medresesi 83 Naimiye Medresesi 105, Arnabut Ali Bey Medresesi 55 Mahmut Tayyar Paşa Medresesi 42, Hamidiye Medresesi 51, Akpınar Medresesi 10, Yusuf Zeyneddin Medresesi 62, Tatarlı Medresesi 11, Sarı Yurd Medresesi 30, Hisarcık Medresesi 57, Eğrikiraz Medresesi 19, Şeyh Habil Medresesi 18, Ebcelü Medresesi 15 talebe ile eğitim vermektedir. 1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Hazinedar-zade Süleyman Paşa Medresesi'nin 67 talebesi, Naimiye Medresesi'nin 24 talebesi, Arnavut Ali Bey Medresesi'nde Ahmet Efendi, Mahmut Bahattin Efendi'nin yerine gelmiştir. Fatsa Kazası'nda 70 öğrencinin bulunduğu Yeni Mahalle Medresesi'nde Abdülhamit Efendi görev yapmaktadır. Bafra Kazası'nda çarşı içinde bulunan Hacı Medresesi'nde 48, Camii Kebir havalisinde bulunan Camii Kebir Medresesi'nde 46, Rıza Cami havalisinde bulunan Haydariye Medresesi'nde 41, Yağhane Cami havalisinde bulunan Debbağhane Medresesi'nde 16 talebe eğitim görmektedir. Yine salnameye göre Teke Karyesi'nde bulunan Teke Medresesi, müderrisi bulunmadığından malul kalmıştır.

CULUS-U HÜMAYUN HAZRETİ PADİŞAHI
YEVİM MESUDUNDAN BERİ KÜŞAD OLUNAN MEKTEPLER

KAZA	MEKTEBİN DERECESİ	MEKTEBİN BULUNDUĞU MEVKİ	TARİHİ KÜŞADI	MASRAFI	MÜLAHAZAT
Canik	İnas Rüştüye	-	313	45 bin İane İle	İaneyle
Fatsa	Rüştüye	-	298	10 bin İane İle	İaneyle
Çarşamba	İptidai	-	312	25 bin İane İle	İaneyle
Terme	İptidai	-	312	30 bin İane İle	İaneyle
Bafra	İnas Rüştüye	-	315	50 bin İane İle	İaneyle
Bafra	Rüştüye	Alaçam Nahiyesi	315	20 bin İane İle	İaneyle

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1476-1477.

1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda bir İnas Rüştîye, Fatsa Kazası'nda bir rüştîye, Çarşamba ve Terme kazalarında birer iptidai, Bafra Kazası'nda bir İnas Rüştîye bulunmaktadır. Bu mekteplerin bulunduğu mevkiler salnamede verilmemektedir. Yine Bafra Kazası'nın Alaçam Nahiyesi'nde bir rüştîye bulunmaktadır. Mektepler masraflarını iane ile karşılamaktadır.

5. CANİK SANCAĞI'NDA H.1318-1319/M.1903 MAARİF SALNAMESİ'NE GÖRE EĞİTİM KURUMLARI

MAARİF İDARESİ TRABZON

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Maarif Müdürü	Tevfik Bey	Mütemayiz	19 Zilhicce 132
Maarif Muhasebe Memuru	Ömer Lütfü Efendi	-	-
Maarif Katibi	Mehmet Nuri Efendi	-	-
Maarif Muhasebe Refiki	-	-	-
Maarif Sandık Emni	İbrahim Neşet Efendi	-	-

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (Maarif Salnamesi) H.1318-1319/M.1903, Matbaa -i Âmire, s.598.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Maarif Müdürü Tevfik Bey mütemayiz rütbesi ile 19 Zilhicce 132 tarihinde görev almaktadır. Maarif muhasebe memuru Ömer Lütfü Efendi, maarif kâtibi Mehmet Nuri Efendi, maarif sandık emini İbrahim Neşet Efendi görev yapmaktadır. 1315-1316 Maarif Salnamesi'nde maarif muhasebe refiki Hüseyin Efendi buradaki görevden ayrıldığı ve kadronun boş kaldığı görülmektedir. Trabzon vilayetinde nüfus;1. 254. 741, mektepte eğitim alan talebe sayısı 125917'dir. Talebinin sayısının nüfusa oranı %3. 5'dir.

1318-1319 senesi mevcut talebeye bakıldığında Leyli olarak nitelendirilen öğrenciler icraatlı ve icraatsız olarak ayrıldığında,62 icraatlı Müslüman,4 icraatlı gayrimüslim öğrenci bulunur. İcraatsız öğrencilerden 10 gayrimüslim,296 Müslüman nehari

öğrenci bulunmaktadır. Toplamda 14'ü gayrimüslim 310 öğrenci bulunur. Bu öğrenciler ile ilgilenen 2 de hademe bulunmaktadır.

CANİK MEKTEB-İ ADEDİYESİ

MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Müdür ve Fransızca, Hitabet, Malumat Ziraiye ve Cebir Muallimi	Fevzi Efendi	-	-
Arabî, Farsi ve Tarihi Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Hesap, Hendese, Âlem-i Eşya Usul Defteri ve Diğer Tarihi Muallimi	Ali Hilmi Efendi	-	-
Ulum-i Diniye ve Ahlakiye Muallimi	Ahmet Lütü Efendi	-	-
Türkçe ve Resim Muallimi	Ömer Şevki Efendi	-	-
Coğrafya Muallimi	Mustafa Efendi	-	-
Hüsn-ü Hat	Halit Efendi	-	-
Mübaşir	İbrahim Efendi	-	-

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.599.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Müdür Fevzi Efendi Fransızca, Hitabet Malumat Ziraiye ve Cebir Muallimi olarak ders vermektedir. 1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Tarih, Resim ve Türkçe derslerine giren Fevzi Efendi 1318-1319 Salnamesi'nde değiştiği görülmektedir.

Arapça, Farsça ve Tarih derslerine İsmail Hakkı Efendi Hesap, Hendese ve Usul derslerine Ali Hilmi Efendi, Din ve Ahlak derslerine Ahmet Lütü Efendi, Türkçe ve Resim derslerine Ömer Şevki Efendi, Coğrafya dersine Mustafa Efendi, Hüsnü Hat dersine Halit Efendi girmektedir. Birde mübaşir olan İbrahim Efendi bulunmaktadır.

1318-1319 sene-i dersiyesi zarfında Canik'te 146 Müslüman, 3 gayrimüslim olmak

üzere toplamda 149 talebe bulunmaktadır. Mevcut talebe ile ilgilenen 2 hademenin de burada hizmet verdiği görülmektedir.

CANİK SANCAĞINDA BULUNAN MEKTEB - İ RÜŞTİYELER

ORDU KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mehmet Vehbi Efendi	-	-
Muallimi Sani	Faik Efendi	-	-
Muallimi Selase	Ali Efendi	-	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	Ahmet Efendi	-	-
Talebe			106
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.600.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Ordu Kazası'nda Muallim-i Evvel Mehmet Vehbi Efendi, Muallimi Sani Faik Efendi, Muallimi Selase Ali Efendi ve Hüsn-ü Hat Muallimi Ahmet Efendi'dir. Rüştiyenin 106 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır. Muallimlerin rütbe ve tarihi verilmemektedir.

BAFRA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Kenan Efendi	Bursa Müdürrisi	Gurre-i Cemaziyel Evvel 317
Muallimi Sani ve Hat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Talebe			77
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.601.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Bafra Kazası'nda Muallim-i Evvel Kenan Efendi Bursa müdürrisi rütbesi ile Gurre-i cemaziyel evvel 317 senesinde görev yapmıştır. Muallimi Sani ve hat muallimi olan İsmail Hakkı Efendi'nin rütbe ve

tarifleri hakkında malumat yoktur. Rüştiyenin 91 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır.

ÜNYE KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muaallimi Evvel	İbrahim Efendi	Bursa Reisi	-
Muaallimi Sani	İbrahim Hakkı Efendi	-	-
Hat Muallimi	İsmail Efendi	-	-
Talebe			91
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.602.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Ünye Kazası'nda Muallim-i Evvel Mehmet Tefvik Efendi'nin yerine İbrahim Efendi Bursa Reisi rütbesi ile gelmiştir. Muallimi Sani İbrahim Hakkı Efendi ile Hat Muallimi İsmail Efendi'nin rütbe ve tarihleri hakkında malumat yoktur. 81 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır.

ÇARŞAMBA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel ve Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-
Muallimi Sani	Hacı Mahmut Efendi	-	-
Muallimi Selase	İsmail Efendi	-	-
Hat Muallimi	Ahmet Hamdi Efendi	-	-
Talebe			91
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.602.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Çarşamba Kazası'nda bulunan rüştiye de Muallimi Evvel ve Hat Muallimi Ahmet Hamdi Efendi, Muallimi Sani Hacı Mahmut Efendi, Muallimi Selase İsmail Hakkı Efendi görev yapmaktadır. Muallimlerin rütbe

ve tarihleri verilmemiştir. Yine salnameye göre Hat Muallimi Ahmet Hamdi Efendi gitmiştir. Rüştüyenin 21 talebesi eksilip 91 talebesi olduğu görülmektedir. 91 talebe ile ilgilenen bir de hademe bulunmaktadır.

FATSA KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Mustafa Nuri Efendi	-	-
Muallimi Sani	Asaf Efendi	-	-
Hat Muallimi	Rüştü Efendi	-	-
Talebe			89
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.602.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Fatsa Kazası'nda bulunan rüştüyede Muallimi Evvel Mustafa Nuri Efendi bulunmaktadır. Muallimi Sani bulunmayan rüştüyeye Asaf Efendi gelmiştir. Rüştü Efendi ise Hat Muallimi olarak görev yapmaktadır. Rüştüyenin talebe sayısında 23 artış olmuş ve mevcut 89 e yükselmiştir. Rüştüyede 1 hademe bulunmaktadır.

TERME KAZASI			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallim ve Hat Muallimi	Hakkı Efendi	-	-
Talebe			45
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.603.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Terme Kazası'nda bulunan rüştüyede Hakkı Efendi Muallim ve Hat Muallimi olarak görev yapmaktadır. Muallimin rütbe ve tarihi verilmemiştir. Rüştüyede 45 talebe bulunur ve onlarla ilgilenen bir de hademe bulunmaktadır.

CANIK İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	Ayşe Mahmure Hanım	-	-
Muallimi Sani	Fethiye Hanım	-	-
Talebe			91
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.604.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Canik İnas Mekteb-i Rüştîyesi'nde Muallimi Evvel Emine Naciye Hanım gitmiş onun yerine Ayşe Mahmure Hanım gelmiştir. Muallimi Sani ise Fethiye Hanım'dır. Rüştîyenin bir önceki salnameye göre 4 talebesi artmıştır ve talebe sayısı 91 olarak görülmektedir. Bir hademesi bulunan rüştîyenin rütbe ve tarih bilgileri verilmemiştir.

BAFRA İNAS MEKTEB - İ RÜŞTİYESİ			
MEMURİYET	İSİM	RÜTBE	TARİHİ
Muallimi Evvel	-	-	-
Muallimi Sani	Hava Naciye Hanım	-	-
Talebe			97
Hademe			1

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.604.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Bafra İnas Mektebi Rüştîyesi'nde Muallimi Evvel kadrosu boş gözükmetedir. 1315-1316 Maarif Salnamesi'nde bu kadroda Ülfet Hanım bulunuyordu. Rüştîyenin Muallimi Sani'sı ise Hava Naciye Hanım olup rütbe ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Rüştîyenin 3 talebesi eksilmiş ve 97 talebesi kalmıştır. Rüştîyede 1 de hademe bulunur.

CANİK MEKTEB-İ RÜŞTİYE-İ ASKERİYESİ

	KAZA	MEDRESENİN ADI	MAHALİ	MÜDERRİSİ	TALEBE SAYISI	BÂNİSİ
1	Canik	Hançerli Medresesi	Hançerli Mahallesi	Abdülhamit Efendi	35	Abdullah Paşa
2	Canik	Sadi Bey Medresesi	Sadi Bey Mahallesi	Hasan Tahsin Efendi	41	Said Bey
3	Canik	Pazar Medresesi	Pazar Mahallesi	Ahmet Necati Efendi	32	-
4	Ünye	Sadullah Bey Medresesi	Çay Mahallesi	Yusuf Bahri Efendi	271	Sadullah Bey
5	Çarşamba	Hazinedar-zade Medresesi	Çay Mahallesi	Ahmet Efendi	85	Süleyman Paşa
6	Çarşamba	Naimiye Medresesi	Çay Mahallesi	Hacı İsmail Efendi	107	Hacı Mahmut Naim Efendi
7	Çarşamba	Ali Bey Medresesi	Orta Mahalle	Ahmet Efendi	58	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi
8	Çarşamba	Tayyar Paşa Medresesi	Orta Mahalle	Durmuş Efendi	46	Tayyar Paşa
9	Çarşamba	Hamidiye Medresesi	Orta Mahalle	Derviş Efendi	55	Hasan Gazi Oğlu Hacı Abdullah Efendi
10	Çarşamba	Akpınar Medresesi	Sarıca Mahallesi	Mahmut Efendi	15	Şeyh Hacı Muhiddin Efendi
11	Çarşamba	Yusuf Zeyneddin Medresesi	Pembe Mahallesi	Mahmut Efendi	66	İaneten
12	Çarşamba	Tatarlı Medresesi	Tatarlı Mahallesi	Bekir Efendi	17	İaneten
13	Çarşamba	Yurd Medresesi	Yurd Mahallesi	Halil Efendi	32	-
14	Çarşamba	Hisarcık Medresesi	Hisarcık Mahallesi	Fehmi Efendi	52	İaneten
15	Çarşamba	Eğri Kiraz Medresesi	Karakaya Mahallesi	İbrahim Efendi	17	İaneten
16	Çarşamba	Şeyh Medresesi	Şeyh Mahallesi	Musa Efendi	16	İaneten

17	Çarşamba	Ebcelü Medresesi	Ebcelü Mahallesi	Zihni Efendi	19	İnâneten
18	Fatsa	Yeni Mahalle	Bali Mahallesi ve Yeni Mahalle	Abdullah Hamit Efendi	75	Osman Paşa
19	Bafra	-	Çarşı içi	Hacı Osman Efendi	51	Hacı
20	Bafra	Cami-i Kebir Medresesi	Cami-i Kebir Havalisinde	Ahmet Hamdi Efendi	49	-
21	Bafra	Haydariye Medresesi	Rıza Camii Havalisinde	İbrahim Hilmi Efendi	45	Hacı Bekir Efendi
22	Bafra	Debbağhane Medresesi	Debbağhane Camii Havalisinde	Mahmut Faik Efendi	21	Namalum
23	Bafra	Teke Medresesi	Teke Mahallesi	-	-	-

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.605-606.

1315-1316 Maarif Salnamesi'nde Canik'de bulunan bu kurumlar 1318-1319 Maarif Salnamesi'nde Canik Mekteb-i Askeriyesi olarak geçmektedir. Canik Kazası Hançerli Mahallesi'nde bulunan Hançerli Medresesi'nin müderrisi Abdülhamit Efendi'dir. Bir önceki salname olan 1315-1316 salnamesinde medresenin 32 talebesi bulunurken 1318-1319 salnamesinde 35 talebesi bulunmaktadır. Sadi Bey Mahallesi'nde bulunan Sadi Bey Medresesi'nin talebe sayısı 13 artarak 41'e yükselmiştir. Sadi Bey Medresesi'nin müderrisi ise Ahmet Necati Efendi olup talebe sayısında değişiklik görülmektedir.

Ünye Kazası'nın Çay Mahallesi'nde bulunan Sadullah Bey Medresesi'nin müderrisi Yusuf Bahri Efendi'dir. Medreseden 9 öğrencinin gittiği ve mevcudun 271 olduğu görülmektedir. Fatsa Kazası'nda bulunan Yeni Mahalle Medresesi'nde 5 öğrenci artışı ile 75 öğrenciye Abdullah Hamit Efendi eğitim vermiştir.

Çarşamba Kazası'nın Çay Mahallesi'nde bulunan Hazinedar-zade Medresesi'nin müderrisi Ahmet Efendi'dir. Medreseye 2 öğrenci daha gelerek talebe sayısı 85'e yükselmiştir. Yine Çay Mahallesi'nde bulunan Naimiye Medresesi'ne 2 öğrenci

gelerek talebe sayısının 107' ye yükseldiği görölmektedir. Orta Mahalle'de bulunan 3 medresenin de talebe sayılarında artış görölmektedir. Ali Bey Medresesi'nin 3, Tayyar Paşa Medresesi'nin 4, Hamidiye Medresesi'nin 4 talebesi artmıştır. Sarıca Mahallesi'nde bulunan Akpınar Medresesi'nin müderrisi Mahmut Efendi olup talebe sayısı 5 artarak 15 e yükselmiştir. Tatarlı Medresesi'nin ise 6 talebe arttığında ve talebe sayısının 17 ye yükseldiği görölmektedir. Yurt Medresesi'nde ise 2 talebe artmış ve sayı 32 ye yükselmiştir. Fehmi Efendi'nin müderrisi bulunduğu Hisarcık Medresesi'nde ise 5 talebe ayrılmış ve sayısı 52 ye düşmüştür. Eğrikiraz Medresesi'nin de 2 talebesi ayrılmış ve 17 talebe ile eğitim vermiştir. Şeyh Mahallesi'nde bulunan Şeyh Medresesi talebe sayısında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır 16 talebe eğitim görmüştür. Zihni Efendi'nin müderrisi olduğu Ebcelü Medresesi'nde ise 4 talebe artmış ve sayı 19 a yükselmiştir.

Bafra Kazası'nda bulunan Yeni Mahalle Medresesi'nde çarşı içinde bulunan ve Hacı Osman Efendi'nin müderrisi olduğu medresenin ismi bulunmamaktadır. Medrese 3 talebe artış ile 51 mevcuda ulaşmıştır. Cami-i Kebir Medresesi yine 3 talebe artarak 49 mevcudu bulunmaktadır. İbrahim Hilmi Efendi'nin Müderrisi bulunduğu Haydariye Medresesi'nde 4 talebe artış ile 45 talebe bulunmaktadır. Debbağhane Medresesi ise 5 talebe artarak 21 talebeye Mahmut Faik Efendi tarafından eğitim vermektedir. Teke Mahallesi'nde bulunan Teke Medresesi'nin ise müderrisi ve talebe sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

CULUS-U HÜMAYUN HAZRETİ PADİŞAHI
YEVM MESUDUNDAN BERİ KÜŞAD OLUNAN MEKTEPLER

LİVA	KAZA	MEKTEBİN DERECESESİ	MEKTEBİN BULUNDUĞU MEVKİ	TARİHİ KÜŞADI	MASRAFI
Canik	Canik	İnas Rüştıye	-	313	45 bin İane İle
Canik	Fatsa	Rüştıye	-	298	10 bin İane İle
Canik	Çarşamba	İptidai	-	312	25 bin İane İle
Canik	Terme	İptidai	-	312	30 bin İane İle
Canik	Bafra	İnas Rüştıye	-	315	50 bin İane İle
Canik	Bafra	Rüştıye	Alaçam Nahıyesi	315	20 bin İane İle

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.609.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda bir inas rüştıye Fatsa Kazası'nda bir rüştıye Çarşamba ve Terme kazalarında birer iptidai Bafra Kazası'nda bir inas rüştıye bulunmaktadır. Bu mekteplerin bulunduğu mevkiler salnamede verilmemektedir. Yine Bafra Kazası'nın Alaçam Nahıyesi'nde bir rüştıye bulunmaktadır. Mekteplerin masrafları iane ile karşılanmaktadır. Bafra İnas Rüştıyesi, 50 bin iane ile en fazla yardım alan mektep olduğu görülmektedir. Canik ve Terme kazaları ise diğer masrafı fazla olan mekteplerdir.En az masrafı olan mektep ise alaçam nahıyesinde bulunan rüştıyedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM EĞİTİMİ VE YAPILAN DÜZENLEMELER

İslâm devleti hâkimiyetinde yaşamayı kabul eden gayrimüslim semavi din mensuplarına “zimmî” denilmektedir (Cahen, 1986, s.566). “Zimme”, koruma, sahip çıkma, bir kimsenin emniyetini taahhüt etme anlamına gelmektedir. Yani zimmîler Müslümanların zimmetindedirler ve devletin egemenliğini kabul ettikleri sürece can, mal, namus ve ırzları koruma altındadır (Küçük, 1999, s.208-209).

Osmanlılar bünyesinde bulunan gayrimüslimleri yönetim ve haklar bakımından *millet sistemi* dediğimiz sistem doğrultusunda yönetmişlerdir (Güler, 1997, s.11). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim'lerin idari ve hukuki statülerinin ana kaynağı ise İslam hukukundaki zimmet kurumudur. İslam hukukuna göre zimmî denilen gayrimüslimler, İslam devleti tarafından zimmet adı verilen bir antlaşmaya dayanarak korunan topluluklardır. Kısacası kendi dinlerini değiştirmeden bir İslam devletinin Korumasından yararlanan, Müslüman olmayan Ehl-i Kitap kişilere zimmi denmektedir (Güler, 1997, s.11).

Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıklar dini bağla bir cemaate bağlı olmak durumundaydılar. Her cemaat bağımsız bir dini zümreye ‘millet’e, bağlı olarak kabul edilmekteydi. Cemaatlerin liderleri, padişahla cemaat arasındaki ilişkiler ile dini, adli ve eğitim işlerini düzenlemekteydi (Eryılmaz, 1990, s.45).

Osmanlı'da uygulana gelen millet sisteminde, XVIII. Yüzyıla kadar herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Devletin bozulan ekonomisi, ciddiyetini kaybeden siyasi otoritesi ve devleti kemiren yeniçeri ordusuna rağmen, millet sistemi içinde var olan gayrimüslimlerin devlete karşı herhangi bir etnik ve dinsel ayaklanmada bulunmadıkları gözlemlenmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları ekonomik hâkimiyetle yetinmeyen, siyasal güçlerini de pekiştirmek isteyen yabancı devletler Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslim “millet” guruplarını, amaçlarını gerçekleştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirdiler. Müslüman olmayanların devletin zayıflamasıyla ortaya çıkan idari bozukluklara karşı tepkilerini ve uyanan ulusçuluk duygularını körükleyerek Osmanlı devletine karşı kullandılar. Kapitülasyonlar, antlaşmalar, gayrimüslimlerle ilgili olmamasına

rağmen, güçsüz Osmanlı devleti karşısında onların en sağlam dayanakları oldu (Bozkurt, 1996, s.213). Bütün bu gelişmeler doğrultusunda XIX. Yüzyılın başında patlak veren azınlık isyanları ve batılı devletlerin baskısı sonucunda Osmanlı Devleti dağılmayı önlemek için Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. 3 Kasım 1839'da, padişah ve bakanların yanı sıra Rum ve Ermeni patrikleri ile Yahudi baş hahamının da hazır bulunduğu dinleyiciler önünde okunan Gülhane Hattı Hümayunu temel alınarak Müslümanların gayrimüslimlerle haklar bakımından eşitliği ilkesi getirilmiştir. Din esasına dayalı millet sistemi yerine çok uluslu Osmanlılık fikrine dönmüş, hâkim millet anlayışı terk edilmiştir (Tekbaş, 2007, s.22).

Bütün devlet makamları ve rütbeler gayrimüslimlere de açılmıştır (Güler, 1997, s.23) Gayrimüslim tebaa askerlik görevi bakımından Müslüman halkla eşit pozisyona getirilmiş, gayrimüslimlerin devlet hizmetinde ve idaresinde söz sahibi olabilmeleri sağlanmıştır. Gayrimüslim azınlık cemaat liderlerinin mutlak otoritesinden kurtularak cemaat yönetiminde de söz sahibi olabilmişlerdir (Eryılmaz, 1990, s.96). 1856 Islahat Fermanı'nın gayrimüslim tebaaya ve yabancılara tanıdığı eğitim özgürlüğünden sonra gayrimüslim cemaatlerin ve misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki okul açma girişimlerinde eğitim faaliyetlerinde artışlar olmuştur. Gayrimüslimlere askeri okullar dâhil tüm okullara girme hakkı tanınmıştır (Bozkurt, 1996, s.158) Islahat Fermanı'yla bütün cemaatler sanat, sanayi ve genel eğitim verecek okulları açmaya yetkili kılınıyor, ancak bu okullar bir maarif meclisinin nezaret ve denetimine bırakılıyordu (Vahapoğlu, 1997, s.68).

Genel olarak bakıldığında ortaya çıkan tabloda Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl da belli başlı eğitim ve öğretim kurumları şöyleydi:

- a) Bir tarafta Türk ve Müslüman tebaaya yönelik faaliyette bulunan sıbyan okulları ve medreselerden oluşan klasik eğitim kurumları ile XVIII. yüzyıldan itibaren açılan modern eğitim kurumları,
- b) Diğer tarafta Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları,
- c) Öte tarafta ise azınlıklara tanınan serbestîye ve haklar yararlanarak açılan ve sayıları XIX. Yüzyıldan itibaren hızla artan daha çok Katolik ve Protestan misyonerlerin açtığı yabancı okullardı (Sezer, 2009, s.255).

Osmanlı Devleti'nde bu süreçte 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitim tarihimiz açısından yeni bir dönüm noktası olmuştur. Bu nizamname ile Osmanlı

eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturulmuştur. Safvet Paşa'nın Maârif-i Umûmiye Nâzırlığı sırasında (ilk nazırlığı Mart 1868-Ekim 1871) kabul edilen bu Nizamname ile Meclis-i Kebîr-i Maârif (Büyük Eğitim Meclisi), Maârif Nezareti içerisinde, merkez teşkilatların en önemlileri arasında yerini almıştır (Ünal, 2007, s.9).

Nizamnamenin 129. maddesine göre;

a- Özel okullar, cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli-ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş, bu okulların masrafları kendi müesseseleri veya bağlı oldukları vakıflarca karşılanması hükmü getirilmiştir.

b- Bu okulların kurulması için öğretmenlerin elinde, Maarif Nezareti'nden veya Mahalli Maarif İdaresi'nden verilmiş diploma olması veya ikinci olarak da bu okullarda adaba ve politikaya aykırı ders okutturulmaması için kitapların Maarif Nezareti veya Mahalli Maarif İdaresi'nden tasdik edilmesi şartı konulmuştur.

c- Ruhsat verme yetkisi; Vilayet Maarif idaresi, Vilayet Valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezaretine verilmiştir.

Tüm bu şartlar yerine getirilmediği takdirde özel okullar açılmayacak, ruhsat verilmeyecek ve okulların kapatılacağı kayıt edilmiştir. Açılan bu okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin, ellerindeki diplomalarını Maarif İdaresi'ne tasdik ettirmeleri şart koşulmuştur (Esenkal, 2007, s.55-56).

Daha sonraki süreçlerde ise bu talimatnameye ek olarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerle ise maarif müdürlerinin görev ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Düzenlemeye göre:

- a. Yabancı ve gayrimüslim okullarının ruhsata raptı.
- b. Gayrimüslim okullarında Türkçe derslerinin okutulması
- c. Mecburi olarak okutulacak Türkçenin Türkçe bilen öğretmenlerin azlığı nedeniyle sadece kasabalarda bulunan rüştiyelerde okutulması ve yaygınlaştırılması.

d. Bütün okul programları ve ders kitaplarının Maarif müdürleri tarafından incelenerek tasdik olunacağı.

e. Yabancılar tarafından vücuda getirilecek okulların irade-i seniye almaları ve devletin koyacağı bütün şartlara riayetle teftişlerinde zorluk göstermeyeceklerine dair taahhütname vermeleri.

f. Hıristiyan tebaa tarafından okul açılacaksa o bölgedeki yeterli nüfusun araştırılması.

Bu talimatname ile 129. maddenin eksik kalan yönleri tamamlanmaya çalışılmış, Maarif Nezareti de irade mecburiyeti ile ilgili olarak bu talimatname çerçevesinde çalışmaya çalışmıştır (Esenkal, 2007, s.58).

Geniş kapsamlı bir eğitim hukuku düzenlemesi olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Fransa eğitim yasalarından yararlanılarak düzenlenmiştir. Osmanlı eğitimini sistemli bir hale getirerek, yeni bir kurumsal çerçeveye oturtuyordu. Bu son derece önemli bir değişiklikti. Çünkü daha önceleri, Osmanlı Devleti'nde eğitim, cemaatlerin ve medresenin denetimi altında yürütülüyordu. Devlet asker ve yönetici yetiştirmek dışındaki eğitim işlerini tamamen cemaatlere bıraktığından, her cemaat kapalı yapısı içinde kendi eğitim sistemini oluşturmuştu. Böylece gerek Müslüman gerekse gayrimüslim halk arasında okul açma; ruhban, cemaat içindeki varlıklı kimselerin desteği ve vakıflar yoluyla yürütülmüştü. Eğitimin bir kamu görevi olarak görülüp, modern devlet anlayışına uygun olarak, devlet sorumluluğu altına alınması bu nizamname ile olmuştur.

Tanzimat döneminde elde ettikleri birtakım haklarla okullar açmaya başlayan yabancı ve azınlıkların açtıkları Batı tarzı eğitim veren okullar ile geleneksel tarzdaki Osmanlı eğitim kurumları arasındaki çatışma bu nizamname ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, nizamname ile Osmanlı Devleti'ndeki okul açma faaliyetleri bir şarta bağlanarak yabancı ve azınlıkların eğitim yolu ile yaptıkları faaliyetler denetim altına alınmaya çalışılmıştır (Yaktı, 2008, s.5). İmparatorluğun tüm tebaasına modern bir eğitim hizmeti sunmanın devletin yükümlülüğü olduğu kabul edilmiştir (Uyanık, 2009, s.68). Bu nizamnamede Müslim ve gayrimüslim çocuklar için ayrı ayrı sıbyan ve rüştiye okulları açılması öngörüldü (Bozkurt, 1996, s.161).

Bir diğer önemli hususta 6 Mayıs 1886 tarihinde bütün gayrimüslim ve yabancı mekteplerin eğitimlerini teftiş etmek üzere Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin oluşturulmasıdır (Ünal, 2007, s.78).

Böylece gayrimüslim azınlık özel okulları ile yabancı devlet okulları üzerinde ilk kez “müfettis-i mahsus” aracılığı ile denetim sağlanmaya çalışılmıştır (Koçak, 1985, s.486). Ancak, tıpkı 1869 Nizamnamesi'nde olduğu gibi bu düzenlemelerin de çok büyük bir bağlayıcılığı olmamıştır (Öksüz, 2010, s.155). Öyle ki, kanunların getirdiği yükümlülöklere uymak istemeyen yabancı devletler, işlerini mümkün olduğunca denetimsiz halletmeye çalışmışlar ve bu doğrultuda kaçamak yollara başvurmaktan da kaçınmamışlardır. Yabancı devletlere göre imparatorluk iradesi yani ruhsat almak oldukça uzun bir işlemi gerektiriyordu (Öksüz, 2010, s.155). Bunun için en kolay yolu tercih ederek is oldubitti ile halledilme yoluna gidilmiş ve önce okul açılmış sonra da bir emr-i vaki ile ruhsat alınmak istenmiştir (Öksüz, 2010, s.155).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar genel çerçevesi ile gayrimüslim eğitimi ve yönetimi bu aşamalardan geçmiştir. II. Meşrutiyet dönemi gelindiğinde bu yapı mevcut şartlar içersinde değişime uğramaya yüz tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ortamı maarif teşkilatını da etkilemiş ve devlet eğitimde birtakım reformlara girişme gereği duymuştur. Bu noktada da en önemli mesele Devlet-i Aliye'nin gayrimüslim unsurlarının eski sistemin öngördüğü geleneksel yapıyı korumak istemeleri olmuştur.

1.1 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE GAYRİMÜSLİM EĞİTİM VE YÖNETİMİ

Meclisli siyasal düzene dönüş için, Anayasanın tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen zaman II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır (Akyüz, 2012, s.265).

1908 devriminin getirdiği canlı siyasal yaşantı içinde eğitim sorunları da önemli yer tutmuştur. Eğitime ilişkin strateji sorunları, eğitim felsefeleri, siyasal gündemin ön planda tartışılan konuları arasında yer almıştır (Tekeli, İlkın, 1993, s.84).

Bu dönemde basın da hürriyet ortamına kavuşmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde birçok konularda tartışmalar yapılabilmekte ve yazılar yazılabilmekteydi. Bu dönemde eğitim ve öğretim çalışmaları devlet denetimine alınmak istenmiştir. Fakat bu teftiş çalışmaları azınlık okullarının ideallerine ters düşmekteydi. Bu nedenle azınlık okullarının yöneticileri teftiş konusunda olumsuz davranıyorlardı (Merter, 1986, s.120). Çünkü azınlık okullarının amacı misyoner teşkilatları aracılığıyla Hıristiyan olmayan ülkelerde dinlerini yaymak amacıyla teşkilatlanmaktı. Diğer taraftan özel okulların yöneticileri de, tıpkı azınlık okullarının yöneticileri gibi, teftişin amaçlarının kendi çıkarlarını tehlikeye düşüreceği kanaatiyle denetim hususunda olumsuz davranıyorlardı.

1908'den sonra Maarif Nezareti, Gayrimüslim okullarını denetleme ve programlarını, öğretmen seçimlerini düzenleme, Türkçe eğitimini mecbur kılma gibi bazı girişimlerde bulunduysa da, cemaat liderleri dini imtiyazlarını öne sürerek buna yanaşmadılar. Onlara göre eğitim de dini ayrıcalıklarının bir parçasıydı (Bozkurt, 1996, s.164). Bu konu henüz gündemde iken hükümet "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu" tasarısını meclise verince olaylar daha da büyüdü. Patrikhane ile Gayrimüslim mebuslar imtiyazlarını korumak için birleştiler. İtirazlar üzerine hükümet, artık devlet bütçesine yalnız Müslim değil Gayrimüslim ilkokulları için de ödenek konduğunu bunun eşitliğe uygun olduğunu, Gayrimüslim cemaatlerin bu para ile okul açabilecekleri ya da onlar için okul açılabileceğini bildiriyordu. Her cemaatin bu paradaki hissesi vilayetlerdeki nüfus miktarlarına göre belirlenecekti. Bu okullara öğretmen tayini, bunların maaşlarının tahsisi, programlarını tespit tamamen cemaatlere bırakılmıştı. Ancak cemaatler, öğretmenlerin maaşlarını mal sandığından almaları fikrine karşı çıkarak, cemaat hisselerinin kendilerine verilmesini istediler. Eğitim alanında en küçük bir müdahaleyi dahi kabul etmiyor, buna karşılık eşitlik ilkesinden bu alanda da yararlanmayı doğal buluyorlardı. Nitekim Bab-ı Ali'nin Avrupa'ya tahsil için gönderilecek Gayrimüslim öğrencileri patrikhanelere sormadan seçmesi ile sonradan tenkit konusu yapılmıştı (Bozkurt, 1996, s.165).

Hükümet bu huzursuzlukları önlemek amacıyla 3 Temmuz 1910'da "Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun" adlı yasaı çıkarttı. Bu kanunla, Eksarklık kurulduktan sonra, Rumların azınlıkta oldukları bölgelerde bile tüm kilise ve okulların patrikhaneye bağlı kalmasından doğan eşitsizlik ortadan kaldırılmak istendi. Bu kanunla ilk kez İslam devleti Gayrimüslimler için yapılacak kilise ve okulları için para yardımında bulunmayı taahhüt etmiştir. Patrikhane, kendisine bağlı olan bir kısım kilise ve diğer kurumları elinden çıkararak bu kanuna şiddetle karşı çıktı. Hükümet, patrikhanenin bu konuyu görüşmek üzere "Milli Meclis"i toplamasını da yasakladı (Bozkurt, 1996, s.167-168).

Hükümet patrikhanelerle ilgili 1911 de aldığı kararla; açık ve açılacak okullara ruhsat verilmesini kabul etti. "Programları Patrikhane ve metropolithaneler yapar ve onaylar" şeklindeki dilek, "onların yapıp hükümetin onaylayacağı" şeklinde değiştirildi. Buna göre, ders programları patrikhanelerce hazırlanacak, öğretmenlerin diplomaları metropolitlerce tetkik ve tasdik edilecek, bu okullara dair bilgiler ruhani reislerden alınacak, bu okullardan verilecek diplomalar hükümetçe tasdik edilecek, kurulmuş ve kurulacak okullara hükümet bütçesinden verilecek tahsisat, okulların mensup oldukları ruhani liderlere verilecekti. Böylece cemaatlerin eğitim alanında hemen hemen tüm istekleri kabul edilmiş oldu (Güler, 1998, s.169).

Yabancıların bu dönemde okulları sayıca çoğalmış, fakat 1914'te Osmanlı devletinin kendileriyle savaşa tuttuğu devletlerin okullarından çoğu kapatılmış ve 1914'te kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edilmiştir. Ne var ki 1918'de yenilgi ile beraber azınlık ve yabancıların ülkedeki özel öğretimi daha da gelişmek için fırsat bulmuştur. 1913-1914'te yabancılara ait 215 ilkokul ve 806 öğretmen vardı. İstatistikler de azınlık ve yabancıların 80 orta dereceli okulu ve buralarda 1600 kadar öğretmeni görüyor. Yüksek okulları ise tektir (Akyüz, 2012, s.278).

Bu dönemin maarif nazırlarından olan Mustafa Nail Bey'in bakanlığı esnasında azınlık okulları sorunu aşırı derecede alevlenmiştir. Nail Bey, yeni çıkaracağı bir yasa ile bütün Osmanlı okullarındaki eğitimi birleştireceğini söylüyordu. Öğretim farklı olabilir; ana diline, milliyetlere v.s dokunmak istemiyoruz. Ama eğitimi; mutlaka ortak olmalıdır, gençlere ortak bir vatan kültü verilmelidir, diyordu. Aynı demecinde, Meşrutiyetle idare edilen bir devlette "imtiyazların anlamsızlığına" da değiniyordu. Bu sözler üzerine azınlık ve yabancı basın organları sorunu

alabildiğine kışkırttılar. Patrikhane'nin Bakan'a asıl hücumu, o sıralarda Bakanlığın hazırlamakta olduğu Tedrisat-ı Âliye Nizamnamesi'ndeki 18. maddenin kabulünden sonra başladı. Bu madde Osmanlı ülkesindeki bütün okullarda eğitimin ortak (yeknesak) olmasını öngörüyordu. Özellikle Rumlar, bunun kendi öğretim özgürlüklerini ortadan kaldırdığını söyleyerek büyük gürültüler çıkarmaya başladılar. Bakan, “Osmanischer Llyod” gazetesine verdiği bir demeçte, ilköğretim kademesinde öğretimin mahallî dillerle veya ana dilleriyle yapılabileceğini ancak idadilerde ve yüksekokullarda öğretimin mutlaka Türkçe yapılması gerektiği ve bunu sağlayacaklarını söylemişti. Okullar sorununda Nail Bey'in gerilemeyeceğini anlayan Rum basını, Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükelâ) hakkında çeşitli haberler çıkartmaya, Maarif Bakanlığı'na Hüseyin Câhid Bey'in geleceğini söylemeye başladılar. Nail Bey, 1909 ağustosunda Süleyman Nazif ile yaptığı bir konuşmada ülkenin 40. 000 ilkokula ihtiyacı olduğunu, her şeyden önce bunları tamamlamak gerektiğini belirtiyordu. Ona göre Osmanlı unsurları arasındaki birlik ancak okullar yoluyla sağlanabilirdi. Bunun için de öğretmen okullarına ilk defa gayrimüslim öğrenciler de alınmaya başlanmıştı. Köy ilkokullarında beş öğrencisi olan her cemaate ayrı bir dil öğretmeni verileceğini, Pazar günleri gayrimüslim öğrencilerin dinî eğitimlerinin sağlanacağını bildiriyordu (Ergün, 1996, s.249-252).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli maarif nazırlarından olan “Tuba Ağacı Nazariyesi”, “Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati” (Geçici İlköğretim Kanunu) ile eğitim tarihimizde çığır açan Emrullah Efendi de bakanlığa başladığı esnada özel okulların idaresi konusun da bir yasa hazırlayıp meclise sunmak istedi. Ancak yasa tasarısı henüz hazırlanıp bitmeden, Rumca gazeteler gürültü çıkarmaya başladılar. Çünkü o zamana kadar okullardaki öğretimden Bakanlığa karşı sorumlu olan Patrikhane idi. Emrullah Efendi bu sorumluluğu Patrikhane'den alıp okul müdürlerine dağıtmak istiyordu Böylece Devlet'in okullara söz geçirmesi ve denetimi daha kolay olacaktı. Bu ise Patrikhane'nin hiç bir zaman kabul edemeyeceği bir şeydi (Ergün, 1996. s.41-46).

1910 yılı temmuzunda da Bakanlık, Patrikhanelere yolladığı bir yazı ile yeni bir sınırlama daha getirmek istemiştir. O zamana kadar gayrimüslim okullarından verilen diplomalar yalnızca o toplumun dili ile yazılıp, onaylanması için Bakanlığa gönderiliyordu. Bakanlık da anlamadığı bir şeyi onaylıyordu. Emrullah Efendi artık diplomalarının bir yüzünün o toplumun dili ile diğer yüzünün de Türkçe yazılmasını,

böyle hazırlanmayan diplomaların onaylanmayacağını bildirmişti (Ergün, 1996, s.41-46).Emrullah Efendi'den sonra maarif nazırı olan İsmail Hakkı Bey de azınlık okulları hususunda girişimlerde bulunmuştur.

Azınlık okulları sorununu Rum mebuslarla İttihat ve Terakki mebusları arasında çözümlenmeye çalışmıştır. Ancak bunlar olumlu bir sonuç vermemiştir. Azınlık okullarını teftiş hususunda İsmail Hakkı Bey'in "La Turquie" gazetesinde yayınlanan bir mülakatında, bu hususta iki taslak hazırladığını ve meclise gelecek yıl sunacağını belirtmiştir. Bakan bu demecinde, denetim hakkında şu fikirlerini de açıklamıştır: Müfettişler bütün gayrimüslim okullarını istedikleri zaman denetleyebilecekler, istedikleri soruyu sorabilecekler ve Bakanlığa rapor vereceklerdir. Herhangi bir sorun çıktığında kararı, bu raporlara göre İstanbul Maarif Müdürü verecektir. Eğer bu makamla Patrikhane arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, Bakanlık işe o zaman karışacaktır (Ergün, 1996, s.253-154).

II. Meşrutiyet'in eşitlikçi vatandaş anlayışı sonucu Müslüman olmayan İstanbullular ve yüksek eğitim görenlerde askere alınmaya başladı. Bu guruplar içinde bulunan eğitilmiş kitlenin nefer olarak orduya girmesinin yarattığı tepki üzerine bu kesimin 1910'da orduya "İhtiyat Zabiti" olarak alınması kararlaştırıldı. Bunun içinde bir "İhtiyat Zabiti Mektebi" kuruldu (İlkin, Tekeli, 1999, s.89). Yine bu dönemde Hendesehane-i Mülkiye, askeri yönetimden ayrılarak nafia nezaretine bağlı Mühendis Mekteb-i Âlisi haline gelmiştir. Böylece sadece okulun yönetimi askeri ellerden sivil ellere geçmiyor, Müslüman olmayan milletlerden de öğrenci kabul eder hale geliyordu (İlkin, Tekeli, 1999, s.90).

Bu süreç içersinde bakanların çalışmalarının yanı sıra yapılan bazı kanuni düzenlemeler de olmuştur. 8 Mart 1915'de "Memalik-i Osmaniye'de Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifine Dair Muvakkat Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunun, "işbu kanunun tarihi neşrinden evvel Memalik-i Osmaniye'de mektep küşat eden ecnebilerin hukuku müktesebesi kavanin ve nizamatı devlete intiba şartıyla mahfuzdur" maddesine göre; söz konusu tarihten önce gerek gerçek gerekse tüzel kişilerce kurulmuş okullara müktesep (kazanılmış) hak tanınmıştır. Aynı yıl çıkarılan "İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname" ile de yabancı devlet okulları sıkı bir denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır. Bu talimatnameye göre; fermanları olmayan okullarla fiilen

mevcut olmayan okullar hükümetçe yok sayılıyordu. Cemiyet, mezhep ve hayır kurumlarının okul açamayacağı hükme bağlanıyordu. Yabancı devlet okulları çeşitli vergilere tabi tutuluyordu. Ancak bu talimatname I. Dünya Savaşı sebebi ile işlerlik kazanmamıştır (Öksüz, 2010, s.166).

Bu dönemden evvel yürürlüğe konulan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile yabancı ve azınlıkların eğitim faaliyetlerinin denetim altına alınmasına çalışıldığını ifade etmiştik. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde ortak bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Hükümet meşrutiyetin ilanından sonra artık bir kanun devleti kurulacağını söyleyerek, azınlık okullarındaki keyfî yönetim ve öğretime el koymak istedi. Azınlıkların tepkilerine karşı da ilköğretim düzeyinde mahallî dillere tam özgürlük verileceğini, din ve mezheplere dokunulmayacağını belirtti. Bunun üzerine azınlıklar, bunların dışındaki okul programlarına da dokunulmamasını istediler. Oysa bunlar Osmanlı Devleti'nin birliğini parçalayıcı, ayrılıkçı körükleyici programlardı. Bir devlet vatandaşlarına bu tür telkinde bulunulmasına izin veremezdi (Ergün, 2009, s.41-46).

Osmanlı yönetimi azınlık okullarının eğitim programlarının ayrılıkçı ulusal ideolojileri yeniden üretmesine mani olmak ve Osmanlı bütünlüğünü sürdürmeye dönük bir içerik kazanmasını sağlamak istiyordu. Hükümetin bunu sağlamak için yaptığı girişimler, Müslüman olmayan milletlerin dirençleriyle karşılaşmıştır. Hükümetin bu okullara belli müdahale yetkileri kazanması ancak I. Dünya Savaşı'nın özel koşullarında olmuştur (İlkin, Tekeli, 1999, s.103-104).

1915'te çıkartılan "Mektebi Hususiye Talimatnamesi" bu nokta da önemli bir adım olmuştur. Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi azınlık ve yabancı okullarını doğrudan ilgilendiren ilk önemli yönetmelik hükmündedir. Bu yönetmeliğin 6. maddesi, "Türkçe" nin ve Türkiye Tarihi ile Coğrafyası'nın Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğunu getirmiştir. Denetim açısından ise, Mülkî amirlerin, Maarif Müdürü'nün, Maarif ve Sıhhiye Denetçileri'nin bu okulları sık sık denetleyecekleri belirtilmiştir. Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalan bu talimatnameyle yabancı okullar bir disiplin altına alınmaya çalışılmış ve yabancıların yeniden okul açmaları bazı esaslara bağlanmıştır (Yıldırım, 2011, s.9).

Aynı talimatname ile yabancıların okul açabilmesi için okul açacakları yerde resmi kayıtlarda okul açılmasını gerektirecek sayıda nüfuslarının olması ve o ülkenin de kendi topraklarında Osmanlı tebaasının okul açmasına izin vermesi şartlarına bağlanmıştır (Büyükkarcı, 1996, s.47).

1.2. H.1313-1319/M.1898-1903 MAARİF SALNAMELERİ'NE GÖRE CANİK SANCAĞI'NDA GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ

1313-1314 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' NDA GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ

LİVA	KAZA	MEKTEBİN İSMİ	MEKTUBUN MENSUP OLDUĞU CEMAAT	MEKTEBİN DERECESESİ	TALEBE ADETİ	
					ZÜKUR	İNAS
Canik	Canik	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni	Rüştiye	51	-

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1114-1115.

1313-1314 Maarif Salnamesi'nde Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda Ermeni Katolik Mektebi adında, Ermeni cemaatine mensup rüştiye derecesinde bir okul bulunmaktadır. Mektebin 51 erkek öğrencisi vardır. Bayan öğrenci ise bulunmamaktadır. Mektebin tarihi küşadı 1206 'da ruhsatlanma tarihi 21 Mayıs 1313 senesi olarak görülmektedir.

**1314-1315 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' NDA
GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ**

LİVA	KAZA	MEKTEBİN İSMİ	MEKTUBUN MENSUP OLDUĞU CEMAAT	MEKTEBİN DERECESESİ	TALEBE ADETİ	
					ZÜKUR	İNAS
Canik	Canik	Ermeni Katolik Mektebi	Rum - Ermeni	İptidai	36	-

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1300-1301.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazasında Metropolidhane adına 21 Mayıs 313 tarihinde ruhsat verilmiş bir okul bulunmaktadır. Bir önceki salnameye göre Rumlar da bu cemaat okuluna mensup olmuştur. Mektebin derecesi Rüştüye iken iptidai derecesine çekilmiştir. 51 erkek öğrencisi olan okulun iptidaiye dönüştüğünde 36 öğrencisi bulunduğu görülmektedir.

**1315-1316 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' NDA GAYRİMÜSLİM
MEKTEPLERİ**

LİVA	KAZA	MEKTEBİN İSMİ	MEKTUBUN MENSUP OLDUĞU CEMAAT	MEKTEBİN DERECESESİ	TALEBE ADETİ	
					ZÜKUR	İNAS
Canik	Canik	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni	Rüştüye	39	-

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1470-1471.

1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda Ermeni-Katolik Mektebi adında Ermeni cemaatine mensup rüştüye derecesinde bir mektep bulunmamaktadır. Mektebin 39 erkek öğrencisi bulunmaktadır. Mektebe metropolidhane adına ruhsat verilmiş olup erkek talebe sayısı bir önceki salnameye göre 3 talebe artmıştır. Tarihi küşadı 1296 olup ruhsatlanma tarihi 21 Mayıs 1313 ' tür

**1318-1319 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' NDA GAYRİMÜSLİM
MEKTEPLERİ**

LİVA	KAZA	MEKTEBİN İSMİ	MEKTUBUN MENSUP OLDUĞU CEMAAT	MEKTEBİN DERECESİ	TALEBE ADETİ	
					ZÜKUR	İNAS
Canik	Canik	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni	Rüştiye	37	-

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.607.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda Ermeni Katolik mektebi Ermeni Cemaati'ne mensup rüştiye derecesinde bir mektep bulunmaktadır. Mektebin 37 talebesi bulunmaktadır. 1315-1316 Maarif Salnamesi'nde talebe sayısı 39 olarak görülmektedir. Mektebin tarihi küşadı meçhuldür. Ruhsatlanma tarihi 21 Mayıs 313 olup namına ruhsat verilmiş olan mesul müdürün ismi bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. CANİK SANCAĞINDA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

1.1 H.1313-1319/M.1898-1903 MAARİF SALNAMELERİ'NDE

KÜTÜPHANELER

Kütüphane, tasnif edilmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır (Pakalın, 1983, s.346). Türkçe 'de kullanılan bir kelimedir. Hükümdar, hususi şahıslar, âlimler tarafından veya hususi bir tarikat menfaatine veya hususi tetkikler için kurulan ve vakıf haline sokulan umumi kütüphaneler manasına gelir (Krenkow, 1993, s.1126). Osmanlı Devleti'nde camilerin birçoğunda, tekkelerde ve medreselerde kütüphaneler bulunmakta idi. Ayrıca müstakil kurulmuş kütüphaneler de vardı. Kütüphaneler ile halkın okuma ihtiyacı karşılanırdı. Aynı zamanda buralara tayin edilen liyakatli Hafız-ı Kütüp'ler vasıtasıyla eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülürdü (Baltacı, 2002, s.450). Kütüphanecilik, Osmanlı Devleti'nde 19. yy. sonlarına kadar kişisel bir girişim niteliği gösterir. Daha çok bağımsız olarak ya da camii, medrese, imaret veya külliyelerin içinde kurulmuşlardır. Özellikle soylular, her mevkideki devlet adamları, bilgin veya diğer topluluklarca özel konutlar da kütüphaneler oluşturulmuştur (Soysal, 1998, s.18).

1313-1319 yılları arası Maarif Salnameleri incelendiğinde eğitim ve öğretimde yeri yadırganamayacak kütüphanelerin hemen hemen her vilayet ve kazada mevcut olduğu görülmektedir. Osmanlı Canik Sancağı'na bakıldığında ise kütüphanelerin dağılımı şöyledir.

1313-1314 YILLARINDA CANİK SANCAĞI'INDA KÜTÜPHANELER

KAZA	KÜTÜPHANENİN ADI	MAHALİ	BÂNİSİ	KİTAP ADETİ	TESİS TARİHİ
Canik	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	Hançerli Mah.	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	577	1251
Ünye	Hacı Mehmet Ağa	Kasaba İçinde	Hacı Mehmet Ağa	219	1267
Çarşamba	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	Çay Mah.	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	150	1227

Çarşamba	Naimiye	Çay Mah.	Hacı Mahmut Naim Efendi	130	1303
Çarşamba	Arnabud	Orta Mah.	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi	325	1275
Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa	Orta Mah.	Mahmut Tayyar Paşa	320	1227

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1114-1115.

1313-1314 Maarif Salnamesi'nin vermiş olduğu bilgilere göre Canik Sancağı'na ait Canik, Ünye, Çarşamba kazalarında toplam 6 tane kütüphane bulunmaktadır. Adı geçen salnamedeki kütüphanelerin ise içerikleri şöyledir: Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda Hazinedar-zade Abdullah Paşa tarafından kurulan ve kendi ismini verdiği kütüphanenin tesis tarihi 1251 ve 577 adet kitap bulunmaktadır. Kütüphane Hançerli Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Canik Sancağı'nın Ünye Kazası'nda Hacı Mehmet Ağa tarafından kurulan Hacı Mehmet Ağa Kütüphanesi 1251 yılında kasaba içinde tesis edilmiş ve 219 kitabı bulunmaktadır.

Canik Sancağı'nın Çarşamba Kazası'nda Hazinedar-zade Süleyman Paşa tarafından kurulan ve aynı adı taşıyan kütüphane 1227 yılında tesis edilmiş ve 219 adet kitap mevcuttur. Yine Çarşamba Kazası'nda Naimiye Kütüphanesi Hacı Mahmut Nazım Efendi tarafından 1303 yılında 130 kitap ile kurulmuştur.

1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Çarşamba Kazası'nın Orta Mahalle mevkiinde Sofu-zade Hacı Hasan Efendi'nin kurmuş olduğu Arnabud Kütüphanesi 325 kitap ile 1275 yılında kurulmuştur. Yine Orta Mahalle'de Mahmut Tayyar Paşa'nın 320 kitapla 1227 yılında tesis ettiği Mahmut Tayyar Paşa Kütüphanesi de bulunmaktadır.

1314-1315 YILLARINDA CANİK SANCAĞI'INDA KÜTÜPHANELER

KAZA	KÜTÜPHANENİN ADI	MAHALİ	BÂNİSİ	KİTAP ADETİ	TESİS TARİHİ
Canik	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	Hançerli Mah.	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	577	1251

Ünye	Hacı Mehmet Ağa	Kasaba İçinde	Hacı Mehmet Ağa	219	1267
Çarşamba	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	Çay Mah.	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	150	1227
Çarşamba	Naimiye	Çay Mah.	Hacı Mahmut Naim Efendi	130	1303
Çarşamba	Arnabud Ali Bey	Orta Mah.	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi	325	1275
Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa	Orta Mah.	Mahmut Tayyar Paşa	320	1227

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1300-1301.

1314-1315 Maarif Salnamesi'ne göre bir tane Canik Kazası'nda 1 tane Ünye'de, dört tane de Çarşamba da kütüphane bulunmaktadır.

Canik Kazası'nda Hançerli Mahallesi'nde 1251 yılında ruhsat verilen Hazinedar-zade Abdullah Paşa Kütüphanesi'nde 577 kitap bulunmaktadır. Ünye Kazası'nda 1267 tarihinde ruhsat verilen Hacı Mehmet Ağa Kütüphanesi kasaba içinde bulunmaktadır.

Çarşamba Kazası'nda bulunan dört medresenin 2 tanesi Orta Mahalle'de diğer ikisi de Çay Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hazinedar-zade Süleyman Paşa Kütüphanesi ve Naimiye kütüphanelerinde toplam 180 kitap bulunmaktadır. Arnabud Ali Bey Kütüphanesi ve Mahmut Tayyar Paşa Kütüphanesi Orta Mahalle'de bulunup toplam 645 kitap bulunmaktadır.

1315-1316 YILLARINDA CANİK SANCAĞI'INDA KÜTÜPHANELER

KAZA	KÜTÜPHANENİN ADI	MAHALİ	BÂNİSİ	KİTAP ADETİ	TESİS TARİHİ
Canik	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	Hançerli Mah.	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	577	1251
Ünye	Hacı Mehmet Ağa	Kasaba İçinde	Hacı Mehmet Ağa	619	1267
Çarşamba	Hazinedar - zade	Çay Mah.	Hazinedar - zade	150	1227

	Süleyman Paşa		Süleyman Paşa		
Çarşamba	Naimiye	Çay Mah.	Hacı Mahmut Naim Efendi	130	1303
Çarşamba	Arnabud Ali Bey	Orta Mah.	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi	335	1275
Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa	Orta Mah.	Mahmut Tayyar Paşa	720	1227

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1474-1475.

1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Canik ve Ünye kazalarında birer tane, Çarşamba Kazası'nda 4 tane kütüphane bulunmaktadır. Ünye Kazası'nda kasaba içinde bulunan Hacı Mehmet Ağa Kütüphanesi'ne 400 kitap gelerek kitap sayısı 619'a yükselmiştir. Çarşamba Kazası'nda Arnabud Ali Bey Kütüphanesine 10 kitap gelerek 355'e, Mahmut Tayyar Paşa Kütüphanesi'ne yine 400 kitap gelerek 720 kitaba ulaşmıştır.

1318-1319 CANIK SANCAĞI'INDA KÜTÜPHANELER

KAZA	KÜTÜPHANENİN ADI	MAHALİ	BÂNİSİ	KİTAP ADETİ	TESİS TARİHİ
Canik	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	-	Hazinedar - zade Abdullah Paşa	577	1251
Ünye	Hacı Mehmet Ağa	Kasaba İçinde	Hacı Mehmet Ağa	219	1267
Çarşamba	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	Çay Mah.	Hazinedar - zade Süleyman Paşa	150	1227
Çarşamba	Naimiye	Çay Mah.	Hacı Mahmut Naim Efendi	130	1303
Çarşamba	Ali Bey	Orta Mah.	Sofu-zade Hacı Hasan Efendi	135	1275
Çarşamba	Mahmut Tayyar Paşa	Orta Mah.	Mahmut Tayyar Paşa	720	1227

Maarif Salnamesi 1318-1319, s.608.

1318-1319 Maarif Salnamesi'nde kütüphanelere bakıldığında bir tane Canik, bir tane Ünye ve dört tanede Çarşamba Kazası'nda kütüphane bulunduğu görülmektedir.

Canik Kazası'nda bulunan Hazine-dar-zade Abdullah Paşa Kütüphanesi'nin 577 kitabı bulunmaktadır. Kütüphanenin tesis tarihi salnamede 1132 olarak geçmektedir. Fakat diğer salnamelerde karşılaştırıldığında bu kütüphanenin tarihinin 1251 olması gerekmektedir.

Ünye Kazası'nda bulunan Hazine-dar-zade Süleyman Paşa Kütüphanesi'nin 150, Naimiye Kütüphanesi'nin ise 130 kitabı bulunmaktadır. İki kütüphane de Çay Mahallesi'nde bulunur. Orta Mahalle'de bulunan Ali Bey Kütüphanesi'ne gelen 200 kitabın 1318-1319 salnamesinde geri gittiğini ve kütüphanenin 135 kitabının kaldığı görülmektedir. Yine orta mahallede bulunan Mahmut Tayyar Paşa Kütüphanesi'nin kitap adedi ise 720'dir.

1.2 H.1313-1319/M.1898-1903 MAARİF SALNAMERİ'NDE MATBAALAR

Matbaa dünyada köklü değişimlerin oluşumunu sağlayan, insanları birbirine bağlayan bir iletişim aracı olmuştur. Bilgiyi oluşturmak kadar bilginin yayılımı da yeni bir toplum dinamiğinin oluşmasında etkindir. Burada ise matbaanın rolü büyüktür. Matbaanın Osmanlı'ya girişinden 1860'lı yıllara kadar kitap, gazete, dergi çıkarma sadece İstanbul ile sınırlı idi. Tanzimat döneminden sonra eğitim düzeyinin yükselmesi ve yaygınlaşması ile basına verilen önem de arttı. Osmanlı Canik Sancağı'nda matbaaların dağılımı ise şöyledir.

1313-1314 YILLARINDA CANİK SANCAĞI'INDA MATBAALAR

KAZA	MATBAANIN ADI	MAHALİ	İMTİYAZ SAHİBİ	NEV'İ	HANGİ LİSANDA BASILDIĞI
Canik	Hacı Hüseyin	Hükümet Konağı Karşısı	Hacı Hüseyin Efendi	Taş ve Hurefat	Fransızca Rumca Türkçe

Maarif Salnamesi 1313-1314, s.1116-1117.

1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda Hacı Hüseyin Efendi tarafından kurulan Hacı Hüseyin Matbaası bulunmaktadır. Hükümet konağı karşısında bulunan matbaada Fransızca, Rumca ve Türkçe eserler basılmaktadır.

1314-1315 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' INDA MATBAALAR

KAZA	MATBAANIN ADI	MAHALİ	İMTİYAZ SAHİBİ	NEV'İ		HANGİ LİSANDA BASILDIĞI
				TAŞ	HUREFAT	
Canik	Hacı Hüseyin Matbaası	Hükümet Konağı Karşısı	Hacı Hüseyin Efendi	-	Hurefat	Fransızca Rumca Türkçe

Maarif Salnamesi 1314-1315, s.1302-1303.

Canik Kazası'nda hükümet konağı karşısında bir tane Hacı Hüseyin Efendi'nin matbaası bulunmaktadır. Türkçe, Rumca, Fransızca dillerinde basım yapılmaktadır. Resim tab edip etmediği hakkında bilgi yoktur.

1315-1316 YILLARINDA CANİK SANCAĞI' INDA MATBAALAR

KAZA	MATBAANIN ADI	MAHALİ	İMTİYAZ SAHİBİ	NEV'İ		HANGİ LİSANDA BASILDIĞI
				TAŞ	HUREFAT	
Canik	Hacı Hüseyin Matbaası	Hükümet Konağı Karşısı	Hacı Hüseyin Efendi	Taş	Hurefat	Fransızca Rumca Türkçe

Maarif Salnamesi 1315-1316, s.1474-1475.

1315-1316 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Kazası'nda hükümet konağı karşısında Hacı Hüseyin Matbaası bulunmaktadır. İmtiyaz sahibi Hacı Hüseyin Efendi'dir.

Fransızca, Rumca ve Türkçe dillerinde basım yapmaktadır. Tarihi küşadı bilinmemekte olup resim basmamaktadır.

1318-1319 YILLARINDA CANİK SANCAĞI'NDA MATBAALAR

KAZA	MATBAANIN ADI	MAHALİ	İMTİYAZ SAHİBİ	NEV'İ		HANGİ LİSANDA BASILDIĞI
				TAŞ	HUREFAT	
Canik	Hacı Hüseyin Matbaası	Hükümet Konağı Karşısı	Hacı Hüseyin Efendi	Taş	Hurefat	Rumca Ermenice Fransızca Türkçe

Maarif Salnamesi 1318-1319, s. 608.

1318-1319 Maarif Salnamesi'ne göre matbaalara bakıldığında Canik Kazası'nda Hacı Hüseyin Matbaası adında bir matbaa bulunmaktadır. İmtiyaz sahibinin Hacı Hüseyin Efendi olduğu matbaa hükümet konağı karşısında bulunmaktadır. Türkçe, Rumca ve Fransızca dillerinde basım yapan matbaa, diğerlerinden farklı olarak Ermenice de kitap basmaktadır. Tarihi hakkında bilgi bulunmayan matbaa resim basmamaktadır.

SONUÇ

Eğitim devlet ve milletlerin tarihinde oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki eğitim sistemi, Selçuklu eğitim sisteminin devamı ve onun en gelişmiş halidir. Bu sistem İslami esaslar üzerine kurulmuştur. Selçuklu eğitim sisteminin uzantısı olan ve medrese eğitim sistemine dayanan Osmanlı eğitiminde okul binaları, vakfedenler tarafından imkânları ölçüsünde yaptırılmış; idari işleri, okutulacak kitaplar, işlenecek konular vakıf sahiplerince tespit edilmiştir. Devlet, bu kurumlara, vakıf ve vakfiyelerin işleyişi gereği müdahale etmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde dine dayanan eğitim sisteminin ilk basamağını sıbyan mektepleri, ikinci basamağını medreseler oluşturuyordu. Zamanla sayıları artan bu kurumlara yer ve vakfiyesine göre Dar ül-ilim, Muallimhane, Mektephane, Taş Mektep, Mahalle Mektebi, Sıbyan Mektebi gibi isimler verilmiştir. Medreselerde okutulan dersler 'nakli' ve 'akli ilimler' olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Nakli ilimler; Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, kelem, İslam felsefesi, ahlak, Müslüman yaşamı ve ibadeti ile ilgili konuları kapsarken, Akli ilimler ise, Arapça, gramer, lügat, belagat (güzel konuşma), genel dini bilgileri kapsamaktaydı. Dersler Arapça ve Türkçe okutuluyordu. Osmanlı Devleti'nde temel eğitim veren sıbyan mekteplerinin Canik Sancağı ve kazalarındaki sayısını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak Anadolu'nun genelinde olduğu gibi sıbyan mektepleri hemen hemen her mahallede ve caminin yanında bulunuyordu.

Osmanlı maarif yapılanması göz önüne alındığında bu yapılanmanın bir alt örneği olan Trabzon vilayeti ve ona bağlı Canik Sancağı kazaları ile birlikte merkez yapının yansıması olarak gözlenebilir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönem dediğimiz kuruluş ve yükselme dönemlerinde bütün kurumların düzenli işlediğini fakat duraklama dönemi ve gerileme ile yavaş yavaş bozulmaların gerçekteşmeye başladığını ve dönem sonrasında ise pek çok kurumda bozulmaların başladığını bilmekteyiz. Bu durum da Osmanlıyı yenileşme arayışına yöneltmiştir. Batıda meydana gelen yenilikler Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devletine de yansımış ve yenileşme ve modernleşme çabaları Osmanlı'nın bütün kadrolarında uygulanmaya çalışılmıştır.

Eğitimde de görülen bu yenileşme hareketleri pek çok yeni okulun açılmasını sağlamıştır. Trabzon vilayeti de bu yenileşmenin ve yeni yeni okulların açıldığı önemli bir merkez olmuştur. Açılan bu okulların bir kısmının devlet adamlarının desteğiyle kurulmuş olmasının yanında bulunduğu bölgede halkın yardımları ile kurulduğu ve masraflarının karşılandığı da grlmştir.

Yenileşme hareketleri ile açılan iptidai, rüştiye, idadi darülmuallimin derecesinde pek çok okul açılmıştır. Açılan bu okullarda oluşturulmaya çalışılan modernizasyon çabaları her ne kadar oturtulmaya çalışılsa da Osmanlı'nın geleneksel eğitim yapısından pek de uzaklaşılamamıştır. Bunun sebebini bu okullarda eğitim verenlerin geleneksel yapı ile medreselerde yetişen müderrislere bağlamak mümkündür.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile eğitim sisteminde düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da sorunların kökenlerine yeterince inilememiştir. Yapılan düzenleme çalışmaları yzeyssel ve kişilere bağlı olarak kalmıştır. Sık sık değişen idari görevliler de kendinden önceki çalışmaları desteklemek yerine yeni atılımlar yapmıştır. Bu durum da eğitim sisteminde istikrar sağlamayı engellemiştir.

Bozulmaların mali alanda da olması eğitime yansımıştır. Bu dönemde açılan okulların ve müderrislerin masraflarının okulların açıldığı bölge halkından karşılanması zaten vergilerin yükü ile ezilen halka yüklenmiştir. Bu durum da halk üzerinde yoğun bir baskı ve külfet oluşturmuştur. Bun edenlerden dolayı tam anlamı ile başarı sağlanamamıştır. Bütün bu bozulma ve eksikliklere rağmen bugünkü eğitim sistemimizin oluşmasında yapılan bu çalışmalar temel oluşturmuştur.

Kemal Karpat, 1881/1883-1893 Osmanlı Genel Sayımı başlığında şu bilgileri vermiştir: Trabzon Sancağı'nın nüfusu, Müslümanlar (E:223.286 + K:209.078), Rumlar (E:35.165 + 30.365), Ermeniler (E:11.789 + K:10.434), Katolikler (E:621+K588), Protestanlar (E:193 + K:187); Toplam (E:271.054 + K:250.652) 521.706'dır (Karpat, 2010, s.443). Trabzon Sancağında Müslüman erkek nüfusun

daha fazla olduğu ve gayrimüslim nüfusta ise Rum erkek nüfusun daha fazla olduğu görölmektedir. Canik Sancağı'nda ise 1893 Osmanlı genel nüfus sayımına göre 210.193 Müslüman nüfusa karşılık, 64.648 Rum,18.028 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Bu sayısal veriler dikkate alındığında Canik Sancağı nüfus olarak Trabzon vilayetinin yaklaşık % 40'ını oluşturmaktadır.

Trabzon merkeze bağılı Canik Sancağı ile ilgili bilgiler 1318-1319 yılı salnamesinde daha net olarak verilmiştir. Bu tarihte Müslüman nüfusun sayısı 990 bin kadarken gayrimüslim nüfus 190 bin civarındadır. Nüfus içinde öğrencilerin dağılımına bakıldığında (E: 56.000 +K: 12.800) 68.800 iken bu dönemde gayrimüslim öğrenci sayısı ise (E: 15.750+ K: 4.250) 20 bin civarındadır. Salnamedeki mektep sayılarına bakıldığında ise, 1985 Müslüman mektebi ve 1040 gayrimüslimlere ait mektep bulunmaktadır. Nüfusun mektebe dağılımına baktığımızda ise Müslüman mekteplerinde bir mektebe 35 öğrenci düşerken bu durum gayrimüslim mekteplerde 20 öğrencinin düştüğü sonucunu vermektedir.

Trabzon vilayeti göz önünde bulundurularak Canik Sancağı'nda eğitim gören talebe sayılarına bakıldığında Canik Sancağı'nın yadsınamaz bir yeri vardır. Sancak içinde ise Çarşamba Kazası gerek öğrenci sayısı gerek okul sayısı gerekse kütüphane sayısı bakımından değerlendirildiğinde diğer kazalardan oldukça fazladır. Her ne kadar merkez Canik Kazası olsa bile Çarşamba'nın döneminde önemli bir cazibe merkezi olduğu gözlenmektedir. Trabzon vilayetine bağılı Canik Sancağı ve ona bağılı Canik, Ordu, Bafra, Ünye, Fatsa, Çarşamba, Terme kazalarında 8 rüştiye,25 medrese,1 gayrimüslim rüştiye,6 kütüphane,1 matbaa bulunmaktadır. Ayrıca yeniden inşa edilen veya satın alma yoluyla var olan 2 inas rüştiye, 2 rüştiye, 2 tane de iptidai derecesinde mektep bulunmaktadır. 1313-1314 Maarif Salnamesi'ne göre Canik Sancağı'nda 466,1314-1315 de 1568,1315-1316 da 1857 ve 1318-1319 da ise 1929 talebe bulunmaktadır. Talebe ve muallimlerin sayılarında meydana gelen değişikliklerin nedenlerine salnamelerde değinilmemiştir.

Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda rüştiye derecesinde bir tane Ermeni Katolik Mektebi bulunmaktadır. Diğer kazalarda gayrimüslim mektep görülmemektedir. Mektebin ruhsat tarihi salnamenin verdiği bilgilere göre 21 Mayıs 313'tür. Dört salnamede de tek gayrimüslim okulun bu olduğu görülmüştür. Gayrimüslimlere verilen hakların, onlara okul açma iznini de verip vermediği konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak din serbestliği ile tanınan haklardan bir eğitim serbestliği vermemekle birlikte, ayinleri ve adetlerini yerine getirme hakkını vermesi gayrimüslimlere okul açma dayanağı olmuştur. Sonuçta her caminin yanında bir mektep, medrese doğarken, kiliselerin yanında da o cemaate ait okulların açılmasına engel olunamamıştır.

Canik Sancağı'nda kütüphanelere bakıldığında 4 tane Çarşamba kazasında,1tane Ünye,1 tane de Canik Kazası'nda olmak üzere toplam 6 kütüphane bulunmaktadır. Kütüphanelerin kitap sayıları da yıldan yıla değişikliğe uğramıştır. Belirli sayıdaki kitabın geçici suretle kütüphaneye geldiği görülmüştür. Canik Sancağı'nın Canik Kazası'nda bir de matbaa bulunur. Adını imtiyaz sahibinden alan Hacı Hüseyin Matbaası Türkçe, Rumca, Ermenice ve Fransızca eserler basmaktadır.

Salnamelerde verilen sayılara bakıldığında yıldan yıla artış yaşandığı görülmektedir. Bu durumdan eğitim öğretime verilen önemin arttığı, yapılan modernize çalışmalarının etkisini gösterdiği ve eğitim öğretimin yaygınlaştığı fikrine ulaşabiliriz.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1313-1314

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1314-1315

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1315-1316

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1318-1319

TETKİK ESER VE MAKALELER

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2012**, Pegem Akademi yay. Eylül 2012.

ARIĞ SEZER, Ayten, **Osmanlı Eğitim Sisteminin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 11, s.833-873.

BİLGE, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

BOZKURT, Gülnihal, **Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığı Altında “ Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu” (1839-1914)** TTK, Ankara 1996.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, **DİA**, Cilt 28, s.323-327.

BÜYÜKKARCI, Süleyman, **Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Yabancı Okullar**, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1996.

CAHEN, Claude, “Zımme”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul 1986.

CHAMBERS, Richard, “Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Âlimi: Ahmet Cevdet Paşa ve Eğitimi”, **Osmanlı Eğitim Mirası**, Çev. Yusuf Aydın- Mustafa Gündüz, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2013.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri**, Ankara 2011.

DARKOT, Besim, “Samsun”, **İA**, Cilt 10, s.172-178.

DEMİREL, Derya, **Osmanlı Devleti’nde Sultaniler ve İdadiler**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 2007 C.12, S.2,s.135-160.

ERGÜN, Mustafa, **Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. Yüzyıl Ortalarına Kadar)**, Pegem Akademi, Ankara 2014.

ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Döneminde Genel Hatlarıyla Balkanlarda Azınlık Okulları Sorunu**, Türk Yurdu 29,2009.

ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 1908-1914**, Ankara 1996.

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, İstanbul 1990.

EYİCE, Semavi, “Mescid”, **İA**, Cilt 8, İstanbul 1979, , s.1-118.

GÜLER, Ali, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, Berikan yay, İstanbul 1997

GÜLER, Ali, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan “Kilise Defterleri’nin Kaynak Olarak Önemi”** (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar).

İLERİ, Turgut, **Maârif Salnamelerine Göre, 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Amasya’da Eğitim ve Öğretim Kurumları**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1998.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, **DİA**, C.28,s.327-333.

_____, “Enderun”, **DİA**, C.11, s.185-187.

KAPLANOĞLU, Raif, **1830-1843 Yılları Nüfus Defterine Göre Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı**, Bursa 2013.

KARA, Mustafa, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", **TALİD**, Sayı 6, Cilt 12, s.107-138.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımları1831**, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal değişim ve Nüfus**, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, Ankara 2008.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1999.

KÖKSAL, Asım, "Medreselere ve Medreselerin Geçirdiği Safhalara Bir Bakış", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt 2, Haziran-Temmuz 1963, Sayı 6-7,s.38-43.

KÜÇÜK, Cevdet, "**Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**", Osmanlı, C. IV, Ankara 1999.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK, Ankara 2000.

_____, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK, Ankara 2010.

MERTER, Feridun, **II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Politika-Teşkilatlanma ve Teftiş Çalışmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.

OKÇU, Naci, **Salname-i Vilayet-i Erzurum, (1287/1870-1288/1872-1290/1873)**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 13, Erzurum 2010.

ÖKSÜZ, Melek, **Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları**, History studies, Volume2/1 2010.

ÖZ, Mehmet, "**Osmanlı Devrinde Samsun Şehrinin Nüfus Yapısı**", Samsun Sempozyumu, Samsun 2011,s.1-5.

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul,2001,s.1413

SARIKAYA, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Ankara 1999, s.23-39.

SERTOĞLU, Mithat, **Osmanlı Tarihi Lügatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “ Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 3, Yıl 1989, s.519-532.

TEKBAŞ, Mustafa, **II. Meşrutiyet’ten Kurtuluş Savaşı’na Sivas’ta Gayrimüslimler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

TEKELİ, Selim-Selim İLKİN, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

UYANIK, Ercan, **II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt,42, Sayı,2, Haziran 2009.

ÜNAL, Filiz, **Maârif Salnamelerine Göre İstanbul’da Eğitim-Öğretim (1898-1903)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ÜNAL, Taşkın, “1317(1899-1900) Maârif Salnamelerine Göre Trabzon Vilâyetinde Eğitim Kurumları”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2/7, 2009, s.244-262.

VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB, İstanbul 1997.

YAKTI, Özlem, **1908-1913 Arası Dönemde Osmanlı Devleti’nde Kurulan Yatılı Okullar Ve Özellikleri**, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2008.

YAZICI, Nuri, Pontus’çu Faaliyetler ve Canik’te Nüfus Durumu”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, 2012, Sayı 1, s.259-279.

YILDIRIM, Zeki, **Yabancı okullar, Azınlık okulları ve Uluslar Arası Okullar Denetim Rehberi**, MEB Rehberlik ve Denetim Başkanlığı, Ankara 2011.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cilt 7, İstanbul 1988.

YOLALICI, Mehmet Emin, **XIX. Yüzyılda Canık (Samsun Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı)**, TTK, Ankara 1998.